

3

מחשבה ומילה *

שכחתי המילה שלהגיד חפצתי

ומחשבה שלא עוצבה חזרה אל עולם הצללים.¹

X

פתחנו את מחקרנו בניסיון לעמוד על טיבו של היחס הפנימי בין המילה והמחשבה בשלבים המוקדמים ביותר של ההתפתחות הפילוגנטית והאוונטוגנטית. בשלב הפרה-היסטורי, בראשית התפתחותן, לא מצאנו יחסי תלות מוגדרים היטב בין השורשים הגנטיים של המחשבה והמילה.

התברר שהיחסים בין מילה ומחשבה, היחסים שאותם אנו מחפשים, אינם בבחינת נתון אפריורי או תנאי מוקדם לכל התפתחות עתידית, אלא להפך; יחסים אלה נוצרים ומתגבשים רק במהלך ההתפתחות ההיסטורית

---

* פרק זה הוא הפרק השביעי מתוך **מחשבה ושפה** (*Myshlenie i rech*), (1934), מוסקבה
ולנינגרד: Gosudarstvennoe Socialno Ekonomichskoe Izdatelstvo.

של התודעה האנושית. יחסים אלה, אם כן, אינם תנאי מוקדם להתפתחות זו אלא תוצר שלה.

אפילו אצל חיות מהמינים המפותחים ביותר, כמו האנתרופואידים, ששפתם דומה מבחינה פונטית לזו של בני אדם, אין קשר גומלין בין השפה לבין האינטלקט (שגם הוא דומה לזה של בני אדם). באופן דומה, גם בתחילת ההתפתחות של ילדים ניתן לזהות בברור שלב טרום-אינטלקטואלי בהתפתחות הדיבור ושלב טרום-דיבור בהתפתחות החשיבה. מילה ומחשבה אינן קשורות זו בזו מלכתחילה; הקשר ביניהן נוצר, משתנה וצומח במהלך התפתחותן.

עם זאת, תהיה זו טעות לתאר את החשיבה והדיבור כשני תהליכים שאינם תלויים זה בזה, חיצוניים האחד ביחס לשני, כשני כוחות עצמאיים הפועלים במקביל ומצטלבים רק בנקודות מפגש מסוימות כשביניהם שיתוף פעולה מכני בלבד. היעדר קשר ראשוני בין מחשבה ומילה אין פירושו שקשר כזה יוכל להיווצר רק כקשר חיצוני בין שני סוגים שונים במהותם של פעילות התודעה האנושית. כפי שביקשנו להראות מראשית עבודתנו, הפגם המתודולוגי העיקרי של רוב המחקרים העוסקים בחשיבה ובדיבור, הפגם שהכריע מלכתחילה את גורלם של מחקרים אלה, הוא הנטייה לראות בחשיבה ובדיבור שני יסודות בלתי-תלויים ומבודדים שאיחודם החיצוני מוביל ליצירת החשיבה המילולית על כל תכונותיה.

ביקשנו להראות ששיטת הניתוח המתבססת על תפיסה זו נידונה מלכתחילה לכישלון, שכן בחתירתה להסביר את תכונות החשיבה המילולית, היא מפרקת את השלם לגורמים – לשפה ולחשיבה, גורמים שלאף אחד מהם בנפרד אין את התכונות האופייניות של השלם. בכך נבלמת הדרך להסבר עוד לפני שהחלה. דימינו את החוקר הפועל בשיטה זו לאדם המנסה להסביר מדוע מים מסוגלים לכבות אש על ידי פירוק המים למימן ולחמצן, אך מגלה להפתעתו שהחמצן מסייע לבעירה בעוד שהמימן דליק. לאחר מכן טענו ששיטת ניתוח זו של פירוק ליסודות אינה ניתוח במלוא מובן המילה והיא אינה ניתנת ליישום כדי לפתור בעיות קונקרטיות בתחום מוגדר של תופעות. השיטה הזו אינה תהליך הכרוך

בחלוקה פנימית של התופעה הטעונה הסבר והיא מובילה להכללה יותר מאשר לניתוח מעמיק. שהרי הקביעה כי המים מורכבים ממימן וחמצן מתייחסת במידה שווה לכל מים באשר הם ולכל התכונות המאפיינות אותם, בין אם מדובר במי האוקיינוס או בטיפת מי גשמים, בין אם מדובר ביכולת לכבות שרפות או בחוק ארכימדס. באופן דומה, האמירה שחשיבה מילולית טובה בחובה תהליכים אינטלקטואליים ושפונקציות דיבור מתייחסות לכל החשיבה המילולית באשר היא, אינה מסבירה דבר וחצי דבר באשר לבעיה הקונקרטית שבפניה ניצב מי שעוסק בחקר המחשבה המילולית.

לפיכך, ניסינו מלכתחילה לאמץ נקודת מבט אחרת, להציג את הבעיה בדרך שונה ולהשתמש בשיטת ניתוח חדשה. ניסינו להמיר את הניתוח על ידי פירוק ליסודות בניתוח המחלק את השלם המורכב של החשיבה המילולית ליחידות. יחידות הן תוצרי ניתוח המתאימים להיבטים ספציפיים לא של התופעה בשלמותה אלא של היבטים קונקרטיים המאפיינים אותה. שלא כמו יסודות, יחידות אינן מאבדות את התכונות המאפיינות את השלם. היחידה שומרת בחובה בצורה פשוטה את מאפייני החשיבה המילולית כשלם.

מצאנו יחידה זו, המשקפת באופן הפשוט ביותר את אחדות החשיבה והדיבור, במשמעות המילה. משמעות המילה מהווה אחדות של שני התהליכים הללו, אחדות שאינה ניתנת לפירוק נוסף ולכן קשה לקבוע האם היא תופעה של הדיבור או של החשיבה. מילה משוללת משמעות אינה מילה, אלא צליל ריק. המסקנה היא שמשמעות היא מאפיין הכרחי, מכונן, של המילה עצמה. המשמעות היא המילה עצמה, הווייתה הפנימית. אם כך, אנו רשאים בהחלט לבחון את משמעות המילה כתופעה של דיבור. אולם מבחינה פסיכולוגית, משמעות המילה אינה אלא הכללה או מושג. ההכללה ומשמעות המילה הן תופעות נרדפות (כמו מילים נרדפות). כל הכללה, כל יצירה של מושג, היא פעולה ספציפית וממשית של מחשבה. מכאן שאנו רשאים להתייחס למשמעות המילה כתופעה של חשיבה.

משמעות המילה היא, אם כן, בו-זמנית תופעה של דיבור ושל אינטלקט. אין פירוש הדבר שהמשמעות שייכת באופן חיצוני לשני תחומים שונים של החיים המנטליים. משמעות המילה היא תופעה של החשיבה רק במידה שהמחשבה קשורה למילה ומגולמת בה, והיא תופעה של דיבור רק במידה שהדיבור קשור במחשבה ומואר על ידה. משמעות המילה היא תופעה של חשיבה מילולית או של דיבור משמעותי. זוהי אחדות של המילה והמחשבה.

תזה זו, העומדת במרכז מחקרנו, כמעט שאינה זקוקה להוכחות חדשות. להערכתנו, מחקרנו הניסיוניים הוכיחו ואף אישרו הנחה זו. המחקרים הראו שעל ידי שימוש במשמעות המילה כחיידה של החשיבה המילולית מתאפשר מחקר קונקרטי של התפתחות החשיבה המילולית ותכונותיה. ואולם התוצאה העיקרית של המחקר כולו אינה תזה זו, אלא המסקנה שאליה הגענו בשלב מאוחר יותר במחקרנו והיא הגילוי שמשמעויות מילים **מתפתחות**. גילוי תהליך ההשתנות וההתפתחות של משמעויות המילים הוא הגילוי העיקרי והחשוב ביותר במחקרנו. גילוי זה מאפשר להתגבר באופן סופי על ההנחה בדבר אופיין הקבוע והבלתי משתנה של משמעויות המילים, הנחה ששלטה בכל המחקרים הקודמים בתחום החשיבה והדיבור. מהפרספקטיבה של הפסיכולוגיה המסורתית, הקשר בין מילה ומשמעות נתפס כקשר אסוציאטיבי, המתבסס כתוצאה מתפיסה בו-זמנית חוזרת ונשנית של המילה ושל הדבר שאותו המילה מציינת. מילה מזכירה את משמעותה בדיוק כשם שמעילו של אדם מוכר מזכיר לנו את הלוכש אותו, או כשם שמראהו של בית מזכיר לנו את דייריו. בהתאם להשקפה זו, לאחר שקובעה משמעות המילה היא אינה יכולה להתפתח או להשתנות. אסוציאציה המקשרת בין המילה והמשמעות עשויה להתחזק או להיחלש, להתעשר בקשרים חדשים לאובייקטים מאותו סוג, להתרחב או להצטמצם בהתאם למידת הקרבה או הדמיון לאובייקטים אחרים. במילים אחרות, האסוציאציה יכולה לעבור סדרת שינויים כמותיים וחיצוניים, אך היא אינה יכולה לשנות את טבעה הפסיכולוגי הפנימי, שהרי לשם כך עליה לחדול מלהיות מה

שהיא, כלומר אסוציאציה. מנקודת מבט זו ההתפתחות של משמעויות מילים, היא תופעה שאינה ניתנת להסבר ואינה אפשרית.

מצב זה התבטא בבלשנות ובמחקר פסיכולוגי של הדיבור אצל ילדים ומבוגרים. לאחר שאימץ את התפיסה האסוציאטיבית של המילה, תחום הבלשנות העוסק בחקר המשמעות (סמנטיקה) המשיך להתייחס למילה כאסוציאציה בין תצורת-הקול של המילה לבין תוכנה. לכן נראה שמבחינת המשמעות לכל המילים – מהקונקרטיות ביותר ועד למופשטות ביותר – מבנה משותף; נראה שבמילים אין משהו ייחודי לדיבור עצמו מכיוון שהקשר האסוציאטיבי המאחד את המילה ומשמעותה מהווה בסיס לא רק לדיבור משמעותי אלא גם לתהליכים כמו היזכרות באדם למראה מעילו. המילה גורמת לנו להיזכר במשמעותה כשם שכל חפץ עשוי להזכיר לנו חפץ אחר. לכן אין זה מפתיע שהסמנטיקה כלל לא נדרשה לשאלת התפתחות המשמעות. ההתפתחות כולה נתפסה כשינוי בקשרים האסוציאטיביים שבין מילים נפרדות ואובייקטים נפרדים: מילה יכולה לציין תחילה אובייקט אחד ולאחר מכן להתקשר בתהליכי אסוציאציה לאובייקט אחר, כשם שמעיל שהחליף את בעליו יכול להזכיר לנו תחילה אדם אחד ולאחר מכן אדם שני. התפתחות ההיבט המשמעותי של המילים הועמדה על שינויים בתוכנן בלבד. הרעיון שהמבנה של משמעות המילה וטבעה הפסיכולוגי עשויים להשתנות במהלך ההתפתחות ההיסטורית של השפה זר לגמרי לבלשנות. הבלשנות התעלמה מכך שמחשבה מילולית עוברת מתצורות הכללה פשוטות לתצורות הכללה גבוהות ומורכבות יותר המתבטאות במושגים מופשטים, מכך שבמהלך ההיסטוריה של השפה משתנה לא רק תוכן המילה אלא גם האופן שהמציאות מוכללת ומשתקפת במילה.

גישה אסוציאטיבית זו הובילה גם לכך שלא ניתן להסביר את ההתפתחות של משמעויות מילים בילדות. התפתחות שחלה במשמעויות מילים בילדות מוסברת רק כשינויים חיצוניים וכמותיים בקשרים האסוציאטיביים, כהעשרה וחיזוק של הקשרים המאחדים בין המילה ומשמעותה. הגישה האסוציאטיבית אינה יכולה להסביר את השינויים

במבנה ובטבע הקשרים בין המילה והמשמעות, שינויים שעשויים להתרחש ואכן מתרחשים במהלך התפתחות הדיבור של הילד.

לבסוף, הגישה האסוציאטיבית מוצאת בחשיבה המילולית של המבוגר רק תנועה רציפה, לינארית, אסוציאטיבית, מהמילה למשמעותה ומהמשמעות אל המילה. הבנת דיבור נתפסת כשרשרת של אסוציאציות שמתעוררות במחשבה בהשפעת צורות מוכרות של מילים. ביטוי המחשבה במילה נתפס כתנועה בכיוון הפוך לאורך אותו מסלול אסוציאטיבי – מהאובייקטים המיוצגים במחשבה לציון המילולי שלהם. האסוציאציה מבטיחה תמיד את הקשר ההדדי בין שני ייצוגים: פעם אחת המעיל יזכיר לנו את האדם הלוכש אותו, פעם אחרת האדם יזכיר לנו את מעילו. כך שאין שום דבר חדש או ייחודי בהבנת הדיבור או בהבעת המחשבה במילה כשמשווים אותם לפעולות אחרות של היזכרות או קשר אסוציאטיבי.

חוסר ההתאמה של התיאוריה האסוציאטיבית הוכח באופן ניסיוני ותיאורטי כבר לפני זמן מה. אך דבר זה לא השפיע על ההבנה של טבע המילה ומשמעותה. אסכולת וירצבורג הציבה לעצמה כמטרתה העיקרית להוכיח שלא ניתן להעמיד את החשיבה על זרימה אסוציאטיבית של ייצוגים, שלא ניתן להסביר במונחים אסוציאטיביים את התנועות, ההתקשרות וההיזכרות במחשבות. היא קיבלה על עצמה להוכיח שחוקים ייחודיים שולטים בזרם המחשבה. אך היא נחשלה בניתוח מחדש של הגישה האסוציאטיבית לגבי היחס בין המילה והמשמעות, וכלל לא ראתה את הצורך באנליזה מחודשת שכזו. במקום זאת הפרידה אסכולת וירצבורג בין דיבור וחשיבה, היא שחררה את המחשבה מכל דימוי ותחושה ומכפיפות לחוקים האסוציאטיביים והפכה אותה לפעולה מנטלית טהורה. בכך היא חזרה לרעיונות ששרשיהם בתפיסות הספיריטואליסטיות הטרומ-מדעיות של אוגוסטינוס ודקארט. התוצר הסופי היה אידאליזם סובייקטיבי קיצוני יותר מזה של דקארט (Descartes). במילים של קילפה:² "איננו אומרים רק 'אני חושב משמע אני קיים', אלא גם 'העולם קיים רק כפי שאנו מבססים ומגדירים אותו'".

(Külpe, 1914, p.81). כפי שהבין קילפה עצמו, הפסיכולוגיה של החשיבה החלה לנוע לעבר האידאות של אפלטון.

עם שחרור המחשבה מהרכיבים החושיים והפיכתה לאקט רוחני טהור, לא-גשמי, ניתקו פסיכולוגים אלה את החשיבה מהדיבור וכך השאירו את הדיבור לשליטתם הבלעדית של חוקי האסוציאציה. הקשר בין המילה ומשמעותה נתפס כקשר אסוציאטיבי פשוט. המילה נחשבה לביטוי חיצוני של המחשבה, כמעטה שאין לו מקום בחיים הפנימיים של המחשבה. מעולם לא היו החשיבה והשפה כה מנותקות זו מזו כמו בתקופה הווירצבורגית. ההתגברות על האסוציאציוניזם בתחום החשיבה הובילה רק לחיזוקו בתחום הדיבור.

פסיכולוגים שהמשיכו בגישה זו לא רק שלא יכלו לשנות אותה אלא העמיקו ופיתחו אותה. לאחר שהוכיח כי תיאוריית הקונסטלציה (דהיינו תיאוריית האסוציאציה) של חשיבה יוצרת אינה תקפה, החליף אותה זלץ (Seltz)³ בתיאוריה חדשה שרק העמיקה וחיזקה את הפער בין חשיבה ומילה. זלץ המשיך לחקור את החשיבה כשלעצמה, בנפרד מהדיבור, והגיע למסקנה שהחשיבה היוצרת של האדם זהה בטבעה לאופרציות האינטלקטואליות של השימפנזה. מסקנה מרחיקת לכת זו מעידה על מידת השפעתה האפסית, לדעתו, של המילה על המחשבה; היא מעידה על אי התלות של החשיבה בדיבור.

אפילו אך (Ach)⁴, שערך מחקר מיוחד על משמעויות מילים, והיה הראשון שצעד בדרך להתגבר על האסוציאציוניזם, לא הרחיק לכת מעבר להכרה בקיומן של נטיות קובעות לצד נטיות אסוציאטיביות בתהליך יצירת המושגים. הוא לא הצליח להיחלץ מההבנה הישנה של משמעות המילה. הוא הניח זהות בין המושג ובין משמעות המילה וכך הוציא מכלל אפשרות את השינוי וההתפתחות של מושגים. אך הוא הניח כי ברגע שנוצרת משמעות המילה היא נותרת בלתי משתנה וקבועה, הוא הניח שההתפתחות של משמעות מילה מסתיימת ברגע היווצרותה. זו הייתה גם ההנחה של הפסיכולוגים שאך התנגד להם. כך, למרות שאך ומתנגדיו תיארו באופן שונה את הרגע הראשון ביצירת משמעויות מילים,

הוא הניח כמוהם שהרגע הראשון הוא גם נקודת הסיום של תהליך התפתחות המושג.

אותה תזה לגבי החשיבה והדיבור הופיעה גם בפסיכולוגיית הגשטאלט בת-זמננו. מסורת זו בפסיכולוגיה הייתה יותר יסודית, עקיבה ועמוקה בניסיונה להתגבר על הפסיכולוגיה האסוציאטיבית. היא לא הסתפקה בפתרון חלקי של הבעיה כקודמותיה, אלא ניסתה להוציא לא רק את החשיבה אלא גם את הדיבור משליטתם של חוקי האסוציאציה ולכפוף את שניהם לחוקי העיצוב המבני. למרבה ההפתעה, מסורת זו, שהיא המתקדמת ביותר מבין האסכולות הפסיכולוגיות בימינו, לא הביאה לשום התקדמות בתיאוריית החשיבה והדיבור ואף צעדה לאחור בהשוואה לקודמותיה.

פסיכולוגיית הגשטאלט שימרה בראש וראשונה נתק בסיסי בין חשיבה ודיבור. היחס בין המחשבה והמילה הוצג כאנלוגיה פשוטה, כהעמדה של שתיהן על מכנה מבני משותף. פסיכולוגים של הגשטאלט תפסו את המקור של משמעויות המילים הראשונות של הילד כאנלוגי לאופרציות האינטלקטואליות של השימפנזה בניסויים של קוהלר. על פי תפיסה זו, המילה נכנסת למבנה אחד עם האובייקט ורוכשת משמעות פונקציונלית מסוימת באותו אופן שבו המקל נכנס למבנה במצב של השגת הפרי עבור השימפנזה ורוכש את המשמעות הפונקציונלית של כלי. הקשר בין מילה ומשמעות לא נתפס יותר כקשר אסוציאטיבי פשוט, אלא כקשר מבני. זהו צעד קדימה. אך אם נתייחס בזהירות ליסודות של פרספקטיבה זו נמצא במהרה שצעד קדימה זה אינו אלא אשליה ושאנו נותרים ליד השוקת השבורה שהונחה על ידי הפסיכולוגיה האסוציאטיבית.

המילה והדבר שהיא מציינת מהווים מבנה יחיד, סטרוקטורה. אך מבנה זה אנלוגי לכל קשר מבני בין שני דברים. במבנה זה אין שום דבר ייחודי למילה. כל שני דברים, בין אם אלה מקל ופרי או מילה והאובייקט שאותו היא מציינת, מתמזגים למבנה מאוחד בהתאם לאותם חוקים. שוב מתברר שהמילה היא לא יותר מאובייקט אחד בין אובייקטים אחרים, היא מתאחדת עם אובייקטים אחרים בהתאם לחוקים המבניים הכלליים

שמאחדים אובייקטים. אך מה מייחד את המילה מאובייקטים אחרים? מה שמייחד את מבנה המילה מכל מבנה אחר הוא האופן שבו המילה מייצגת את האובייקט בתודעה. ייצוג זה הוא שעושה את המילה למילה. פרט מייחד זה נותר מחוץ לטווח הראייה של החוקרים. שלילת האופי הייחודי של המילה ויחסה למשמעות, התמוססות קשרים מיוחדים אלה בין הקשרים המבניים, נשמרו בפסיכולוגיית הגשטאלט בדיוק כמו בגישות שקדמו לה.

כדי להבהיר את יחסה של פסיכולוגיית הגשטאלט לטבע המילה, נוכל להשתמש שוב בדוגמת האדם ומעילו ששימשה אותנו כדי להבהיר את הקשר בין המילה והמשמעות בפסיכולוגיה האסוציאטיבית. על פי דוגמה זו, המילה מזכירה את משמעותה כשם שהמעיל מזכיר לנו את האדם הלוכש אותו. תזה זו נותרת בעינה גם בפסיכולוגיית הגשטאלט. כאן המעיל והאדם הלוכש אותו יוצרים מבנה מאוחד, כשם שהמילה והדבר שאותו היא מציינת מהווים מבנה מאוחד. העובדה שהמעיל עשוי להזכיר לנו את בעליו ושצורת האדם עשויה להזכיר לנו את מעילו מוסברים מנקודת הראות של הפסיכולוגיה החדשה על ידי מערך החוקים המבניים. עקרון האסוציאציה מוחלף בעקרון המבנה, הסטרוקטורה.

בדומה לעקרון האסוציאציה, עקרון המבנה מוחל אוניברסלית, ללא הבחנה, על כל היחסים בין כל האובייקטים. נציגי הפסיכולוגיה הישנה טענו שהקשר בין המילה ומשמעותה נוצר באותה דרך שבה נוצר הקשר בין המקל והבגנה. אולם האין זה אותו הקשר המוזכר בדוגמה שלנו? בפסיכולוגיה החדשה, כמו בקודמותיה, נשללת האפשרות להסביר את היחסים הספציפיים בין המילה והמשמעות. אין הכדל יסודי בין יחסים אלה לבין כל סוג יחסים אחר בין אובייקטים. בדמדומי הסטרוקטורליות האוניברסלית, כל החתולים אפורים ולא ניתן להבחין ביניהם, בדיוק כפי שהיה קודם לכן בדמדומי הקשרים האסוציאטיביים האוניברסליים.

אך ניסה להתגבר על מושג האסוציאציה על ידי שימוש במושג הנטייה הקובעת. פסיכולוגיית הגשטאלט עשתה אותו הניסיון באמצעות עקרון המבנה. אולם, בשני הניסיונות נשמרו שני מאפיינים בסיסיים של

התיאוריה האסוציאטיבית הישנה. ראשית, נשמרה התפיסה לפיה הקשר בין מילה ומשמעות זהה ביסודו לכל קשר בין דברים אחרים. שנית, נשמרה התפיסה שהמילה – מטבעה – אינה מתפתחת. התפיסה שלפיה התפתחות המילה מסתיימת ברגע הופעתה משותפת לפסיכולוגיה האסוציאטיבית ולפסיכולוגיית הגשטאלט. לכן תחלופת מסורות המחקר בפסיכולוגיה, שהובילה להתקדמות בתחומים כמו פרצפציה וזיכרון, סוכבת במעגל בכל הנוגע לתחום החשיבה והדיבור. עיקרון אחד מוחלף באחר והעיקרון החדש מנוגד לחלוטין לקודמו. אולם בהבנת היחסים בין החשיבה והדיבור השניים דומים זה לזה כתאומים זהים. כמאמר הפתגם הצרפתי: ככל שהדברים משתנים יותר, כך הם נותרים אותו הדבר.⁵

אם גישת הפסיכולוגיה החדשה נותרה במקום בתחום הדיבור, ושימרה את התפיסה שהמחשבה בלתי-תלויה במילה, הרי שבתחום החשיבה היא רשמה למעשה נסיגה משמעותית לאחור. נסיגה זו מתבטאת בראש וראשונה בכך שהגישה הפסיכולוגית החדשה נוטה לשלול את קיומם של חוקים ספציפיים של חשיבה כשלעצמה ולמזג את חוקי החשיבה עם חוקים מבניים כלליים. אסכולת וירצבורג העלתה את המחשבה לדרגת פעולה מנטלית טהורה בהותירה את המילה לשליטת האסוציאציות החושיות הבלתי משתנות. זה היה חטאה העיקרי. אולם עלה בידה להבחין בין חוקים השולטים בתנועה המאחדת ובשטף המחשבות לבין החוקים היותר אלמנטריים השולטים ברשמים חושיים ובתפיסות. בכך הייתה פסיכולוגיה זו מתקדמת יותר מקודמותיה. בהעמידה את התפיסות של תרנגול-הבית, האופרציות האינטלקטואליות של השימפנזה והמילה המשמעותית הראשונה של הילד על מכנה מבני משותף, פסיכולוגיית הגשטאלט לא רק מחקה את הגבול בין המבנה והמשמעות של המילה ובין המבנה של המקל והבננה, אלא היא מחקה גם את הגבול בין צורות החשיבה הגבוהות ביותר ובין התפיסה האלמנטרית ביותר.

אם ננסה לסכם את הסקירה הביקורתית הקצרה של התיאוריות הקיימות בתחום החשיבה והדיבור, נוכל להצביע על שני מאפיינים

משותפים. ראשית, אף אחת מתיאוריות אלה לא תפסה את היסוד המכריע, הבסיסי והמרכזי אשר הופך את המילה למילה. כולן התעלמו מההכללה הטבועה במילה כאופן ייחודי של שיקוף המציאות בתודעה. שנית, כל התיאוריות האלה מנתחות את המילה ומשמעותה מבלי להתייחס להתפתחות. שתי נקודות אלה קשורות ביניהן בקשר פנימי. לפיכך, רק תפיסה מתאימה של טבע המילה יכולה להוביל להבנת האפשרות הקיימת להתפתחות המילה ומשמעותה. על פי מסורת זו, מאפיינים אלה נשמרים בכל שלבי המחקר ולמעשה חוזרים שוב ושוב. משום כך הקונפליקטים והתחלופה של הגישות השונות בחקר החשיבה והדיבור בפסיכולוגיה בת-זמננו מזכירים את השיר הֶסְטִירִי של היינה בו מסופר על מלכות, שעל אף שינויי המשטר שעברו עליה, הדפוס השבלוני שאפיין אותה נותר בעינו.

ב

חשיפת טבען המשתנה של משמעות המילים והתפתחותן הוא גילוי חשוב ביותר שיכול לשחרר את חקר החשיבה והדיבור מהמבוי הסתום שאליו נקלע. משמעות מילה אינה קבועה, היא משתנה במהלך התפתחות הילד. היא משתנה גם בהתאם לתפקודים השונים של המחשבה. המשמעות היא תצורה דינמית ולא סטטית. אולם קביעת טבעה המשתנה של המשמעות אפשרית רק לאחר הגדרתה הנכונה. טבעה של המשמעות מתגלה בהכללה. ההכללה היא המאפיין העיקרי והמרכזי של כל מילה משום שכל מילה מכלילה מטבעה.

ואולם היות שמשמעות המילה יכולה לשנות את טבעה הפנימי, הרי שגם היחס בין המחשבה למילה נתון לשינוי. כדי לעמוד על היחסים המשתנים והדינמיים בין מחשבה ומילה עלינו לערוך לתרשים השינויים הגנטיים שאותו פיתחנו במחקרנו העיקרי, מעין חתך לרוחב. עלינו לברר את התפקיד הפונקציונלי של משמעות מילולית בפעולת החשיבה.

בעבודתנו עד כה לא הזדמן לנו לעקוב אחר תהליך החשיבה המילולית כשלם. ואולם כבר אספנו את כל הנתונים הנחוצים כדי לתאר תהליך זה בקווים כלליים. ננסה עתה לתאר את המבנה המורכב של תהליך החשיבה בפועל, את זרימתו מרגע הופעתה הראשונית והמעורפלת ביותר של המחשבה ועד להשלמתה בניסוח מילולי. למטרה זו עלינו לעבור מהמישור הגנטי למישור הפונקציונלי ולנתח לא את תהליך התפתחות המשמעויות והמבנה שלהן, אלא את תהליך תפקוד המשמעויות במהלך חשיבה מילולית נושמת, חיה. אם נצליח בכך, נוכל להראות שבכל שלב בהתפתחות קיים לא רק מבנה ספציפי של משמעות מילולית, אלא גם יחס מיוחד בין חשיבה ודיבור שנקבע על ידי מבנה זה. בעיות פונקציונליות נפתרות ביתר קלות כאשר חוקרים את התצורות הגבוהות והמפותחות של פעילות מסוימת, תצורות שבהן מורכבות המבנה הפונקציונלי מופיעה בצורתה הבשלה ביותר. לכן נניח לזמן-מה בצד את סוגיית ההתפתחות, וניפנה לדיון ביחסים בין מחשבה ומילה בתודעה המפותחת.

בניסיוננו ליישם מטרה זו מתגלה לעינינו יריעת ענק, מורכבת במיוחד, שעידונה הארכיטקטוני עולה בהרבה על סכמות המחקר הדמיוניות העשירות ביותר. בכך מקבלים אישור דבריו של טולסטוי, לפיהם "היחס בין מילה ומחשבה והיווצרות של מושגים חדשים הוא תהליך מורכב, מסתורי ועדין של הנפש" (Tolstoy, 1903, p. 143).

בטרם נעבור לתיאור סכמתי של תהליך זה, נקדים ונבאר את הרעיון המנחה את המחקר. ניתן לבטא רעיון מרכזי זה בנוסחה הכללית הבאה: היחס בין המחשבה והמילה אינו תפץ או דבר אלא תהליך, מעין תנועה מהמחשבה אל המילה ומהמילה למחשבה. ניתוח פסיכולוגי מצביע על תהליך מתפתח שעובר דרך סדרת שלבים ושינויים. כמוכן שזו אינה התפתחות הקשורה בגיל אלא התפתחות פונקציונלית. מחשבה לא מבוטאת במילה אלא היא מגולמת, זוכה לקיומה, באמצעות המילה. נוכל לדבר, אם כן, על התהליך במונחים של התגלמות (כלומר, האחדות של קיום ואי-קיום) המחשבה במילה. כל מחשבה שואפת לאחד, לבסס

יחסים בין דבר אחד לאחר. לכל מחשבה יש תנועה, היא ממלאת פונקציה מסוימת, ממלאת תפקיד מסוים, פותרת בעיה כלשהי. זרימה זו של המחשבה מתממשת כתנועה פנימית דרך כמה מישורים, כמעבר מהמחשבה אל המילה ומהמילה למחשבה. לפיכך המטרה הראשונה בנייתוח היחס שבין המחשבה והמילה כתנועה מן המחשבה אל המילה, היא ניתוח השלבים המרכיבים תנועה זו, חקר המישורים שדרכם עוברת המחשבה כשהיא מתגלמת במילה. כאן נפתחים בפני החוקרים "דברים רבים שגם החכמים לא חלמו עליהם" (שקספיר).

הניתוח שערכנו מוביל בראש ובראשונה להבחנה בין שני מישורים של דיבור: ההיבט הפנימי, המשמעותי, הסמנטי וההיבט החיצוני הקולי. למרות ששני ההיבטים יוצרים אחדות, הרי שהם קשורים בחוקי התפתחות שונים. אחדות הדיבור היא אחדות מורכבת, לא הומוגנית. ההבחנה בתנועה המיוחדת לכל היבט בדיבור משתקפת בכמה עובדות הקשורות להתפתחות הלשון של הילד. נצביע כאן על שתי עובדות מרכזיות.

ראשית, ידוע לנו שהתפתחות ההיבט החיצוני של הדיבור אצל הילד ראשיתה בהבעת מילים בודדות ראשוניות והיא מתקדמת לצירוף של שתיים או שלוש מילים יחד, לאחר מכן לצירוף מילים פשוט ולהצמדה של צירופי מילים, ולבסוף למשפטים מורכבים ודיבור המורכב מסדרה של משפטים כאלה. ברכישת השליטה בהיבט החיצוני של הדיבור הילד מתחיל, אם כן, מהחלקים ועובר אל השלם. באשר למשמעות, לעומת זאת, ידוע לנו שהמילה הראשונה של הילד אינה משפט המורכב מגורם יחיד אלא משפט שלם, כך שבהתפתחות ההיבט הסמנטי של הדיבור, הילד מתחיל בשלם – המשפט – ורק לאחר מכן רוכש שליטה ביחידות המשמעות הפרטיות – כלומר במילים הנפרדות. הילד מתחיל מהשלם ורק בשלב מאוחר יותר המחשבה המבוטאת במשפטים בני מילה אחת מחולקת לסדרה של משמעויות מילוליות נפרדות הקשורות זו בזו. אם נבחן את הרגע ההתחלתי ואת הרגע האחרון בהתפתחות ההיבטים הסמנטי והקולי של הדיבור ניווכח שהם מתפתחים בכיוונים מנוגדים.

ההיבט הסמנטי של הדיבור מתפתח מהשלם אל החלקים או מהמשפט אל המילה, בעוד שההיבט החיצוני של הדיבור מתפתח מהחלק אל השלם או מהמילה אל המשפט.

די בעובדה זו כדי להוכיח את הצורך בהבחנה בין כיווני ההתפתחות של ההיבט הקולי וההיבט המשמעותי של הדיבור. שני מישורים אלה נעים בכיוונים מנוגדים שאינם מתואמים ואינם מצטרפים לקו יחיד. אין פירוש הדבר שקיים קרע בין שני היבטים אלה של הדיבור או שהשניים עצמאיים ובלתי-תלויים זה בזה. נהפוך הוא, ההבחנה ביניהם היא צעד ראשון והכרחי כדי לעמוד על אחדותם הפנימית, על טיב יחסי הגומלין המורכבים ביניהם. ניתן יהיה לנתח יחסים אלה, המונחים בבסיס אחדות הדיבור, רק לאחר שנבחין בין ההיבטים של הדיבור שביניהם מתקיימים היחסים המורכבים האלה. אילו הופיעו שני ההיבטים של הדיבור כאחד, אילו הם התלכדו והתאחדו לקו יחיד, לא ניתן היה לדבר על היחסים ביניהם, שהרי לא יכלים להתקיים יחסים של הדבר אל עצמו. האחדות הפנימית בין שני ההיבטים האלה של הדיבור בולטת באותה המידה כמו אי-ההתאמה שביניהם. המחשבה של הילד מופיעה לראשונה כשלם מעורפל ובלתי מחולק ודווקא משום כך עליה להתבטא בדיבור כמילה בודדת. הילד כאילו בוחר את הלבוש המילולי המתאים למחשבתו. ככל שמחשבתו של הילד הולכת ומתחלקת ומתחילה להיבנות מחלקים נפרדים, כך הדיבור שלו עובר מהחלקים אל השלם המחולק. ובהתאם, במידה שהדיבור של הילד נע מהחלקים אל השלם המחולק, כך הוא יוכל לעבור במחשבתו מן השלם הבלתי מחולק אל החלקים. מילה ומחשבה תפורות, אם כן, על פי דגם שונה. במובן מסוים ניתן לומר שיש ביניהן יותר ניגוד מאשר הסכמה. מבנה הדיבור אינו השתקפות פשוטה של מבנה המחשבה, לכן לא ניתן להלביש את הדיבור על המחשבה כבגד מוכן. דיבור אינו משמש רק כביטוי של מחשבה מוכנה. המחשבה עוברת שינויים רבים כשהיא הופכת לדיבור. המחשבה לא רק מתבטאת בדיבור, אלא מוצאת בו את גילומה וצורתה. תהליכי ההתפתחות של ההיבט

הקולי וההיבט המשמעותי של הדיבור יוצרים אחדות אמיתית, דווקא בגלל כיווניהם המנוגדים.

עובדה שנייה, חשובה לא פחות, מופיעה בתקופת התפתחות מאוחרת יותר. כפי שכבר ציינו, פיאז'ה הוכיח שהילד רוכש שליטה במבנה המשפט הטפל המורכב ממילות חיבור כמו "בגלל ש...", "אף על פי כן", "מכיוון ש...", הרבה לפני שהוא שולט במבני המשמעות המתאימים לצורות תחביריות אלה. במילים אחרות, הדקדוק מקדים את הלוגיקה בהתפתחות הילד. בגיל בית הספר הילד עושה שימוש נכון ומתאים במילות חיבור המבטאות יחסי סיבתיות, זמן, ניגודים, יחסי תנאי ויחסים אחרים, אך עדיין אינו מודע להיבט הסמנטי של מילות חיבור אלה. פירוש הדבר שמהלכי ההתפתחות של ההיבט הסמנטי ושל ההיבט הקולי של המילה ברכישת שליטה במבנים תחביריים מורכבים אינם תואמים. אולם ניתוח המילה מראה שחוסר ההתאמה בין הדקדוק והלוגיקה בהתפתחות הדיבור של הילד אינה שוללת את אחדותם. למעשה, חוסר התאמה זה דווקא מאפשר אחדות פנימית של המילה ומשמעותה, אחדות המתבטאת ביחסים לוגיים מורכבים.

חוסר ההתאמה בין ההיבטים הסמנטי והקולי של הדיבור מתבטא באופן פחות ישיר אך יותר בולט בתפקוד המחשבה המפותחת. על מנת לחשוף זאת עלינו להעביר את הניתוח מהמישור הגנטי למישור הפונקציונלי. אולם תחילה חשוב לציין כי הנתונים שמצאנו בדיוננו על הגנזה של הדיבור מאפשרים להסיק כמה מסקנות לגבי המישור הפונקציונלי. כפי שנוכחנו לדעת, התפתחות ההיבטים הסמנטי והקולי של הדיבור נעה בכיוונים מנוגדים במשך כל תקופת הילדות המוקדמת. לכן אין זה מפתיע שלעולם לא נמצא התאמה מלאה ביניהם בתהליך ההתפתחות. אך העובדות הלקוחות מניתוח ישיר של הדיבור מביעות הרבה יותר. עובדות אלה ידועות היטב לבלשנים בני זמננו בעלי אוריינטציה פסיכולוגית. החשובה ביותר מבין מגוון העובדות האלה היא זו המצביעה על חוסר התאמה בין הנושא והנשוא הדקדוקי והפסיכולוגי.

ווסלר (Vossler, 1923) טוען שתהיה זו טעות להשתמש בפירושו דקדוקי של תופעה לשונית כדי לפרש את משמעותה הפסיכולוגית, עקב חוסר ההתאמה בין הביטוי הפסיכולוגי והדקדוקי של הדיבור. אולנד (Uhland)⁶ מתחיל את הפרולוג למחזה "הדוכס ארנסט פון שוואבן" [מ1818-] במילים: "מראות נוראים יתגלו לעיניכם". מבחינת המבנה הדקדוקי הצירוף "מראות נוראים" הוא הנושא בעוד ש"יתגלו" הוא הנשוא. אך מבחינה פסיכולוגית "יתגלו" הוא הנושא ו"מראות נוראים" הנשוא. המשורר התכוון לומר כאן שמה שיתרחש לנגד עינינו היא טרגדיה. בתודעת המאזין, הדבר המיוצג תחילה היא העובדה שהוא עומד לצפות במחזה מסוים. על כך מדבר המשפט; זהו הנושא הפסיכולוגי שלו. מה שחדש – מה שנאמר על נושא זה, הנו שהמחזה יהיה טרגדיה; זהו הנושא הפסיכולוגי.

הדוגמה הבאה מבטאת עוד יותר את חוסר ההתאמה בין הנושא והנשוא הדקדוקי והפסיכולוגי. ניקח לדוגמה את המשפט "השעון נפל". במשפט זה "השעון" הוא הנושא הדקדוקי ו"נפל" הוא הנשוא. נתאר לעצמנו כי משפט זה נאמר במצבים שונים ולכן מבטא בכל פעם משמעות אחרת.

במצב אחד אני שם לב לכך שהשעון אינו פועל ואני שואל כיצד זה קרה. משיבים לי: "השעון נפל". במקרה זה הייתי מודע תחילה לשעון, השעון היה הנושא הפסיכולוגי, נושא השיחה. רק אחר כך הופיעה בתודעה נפילת השעון. "נפל" הוא כאן הנושא הפסיכולוגי. במקרה זה ישנה התאמה בין המבנה הדקדוקי והפסיכולוגי של המשפט, אך התאמה זו אינה הכרחית.

במצב שני, בעודי עובד אני שומע רעש של חפץ נופל ושואל מה נפל. משיבים לי באותו משפט: "השעון נפל". במקרה זה הנפילה מיוצגת ראשונה בתודעה. "נפל" הוא הנושא הפסיכולוגי. מה שנאמר על אודות נושא זה יעלה שני בתודעה. השעון הוא הנושא הפסיכולוגי. ניתן לבטא מחשבה זו באופן הבא: "מה שנפל הוא השעון". במצב הראשון יש התאמה בין הנושא הפסיכולוגי והדקדוקי. במצב השני אין התאמה כזו.

הניתוח לעיל מראה שכל חלק מחלקי המשפט המורכב יכול להפוך לנשוא פסיכולוגי ולקבל הטעמה לוגית שתפקידה הסמנטי הוא לבודד את הנשוא הפסיכולוגי. לפי הרמן פאול (Paul, 1886),⁷ הקטגוריה הדקדוקית מהווה, במידה מסוימת, צורה מאובנת של הקטגוריה הפסיכולוגית. לכן לשם החייאתה נחוצה הדגשה לוגית שחושפת את המבנה הסמנטי שלה. פאול מראה שמגוון רחב של משמעויות יכולות להסתתר במבנה דקדוקי יחיד. ייתכן שההתאמה בין המבנה הדקדוקי והפסיכולוגי של הדיבור מתרחשת לעתים רחוקות יותר ממה שנוטים להניח. אפשר לומר שהתאמה כזו מתממשת רק לעתים נדירות. בפונטיקה, במורפולוגיה, באוצר מילים ובסמנטיקה, אפילו בקצב (rhythm), במקצב (metrics), ובמוזיקה – הקטגוריות הפסיכולוגיות מסתתרות מאחורי הקטגוריות הדקדוקיות או הפורמליות. אם במקרה אחד השתיים חופפות זו לזו, הרי שבמקרים אחרים קיים ביניהן שוני ניכר. ניתן לדבר לא רק על האלמנטים הפסיכולוגיים של צורה ומשמעות, לא רק על הנושא והנשוא הפסיכולוגיים, אלא על מספר פסיכולוגי, מין, הטיה, כינוי גוף, זמן וכיוצא בזה. לצד המושגים הדקדוקיים של נושא ונשוא, מין וגוף, יש להותיר מקום לכפיליהם הפסיכולוגיים או אולי לאבות-הטיפוס הפסיכולוגיים. מה ששגוי מבחינה לשונית, עשוי להיות בעל ערך אמנותי בהקשר מסוים.

כשפתי-חן בלי שחוק-של-חסד

נפשי לשון רוסית מואסת

ללא שגיאות דקדוקיות.⁸

לשורות אלה של פושקין משמעות עמוקה יותר ממה שנהוג לחשוב. הרחקה מלאה של אי-התאמות ושימוש נכון לגמרי בביטויים מושג ומיושם רק במתמטיקה. דקארט היה ככל הנראה הראשון שראה במתמטיקה צורת חשיבה שמקורה בלשון, אך היא מתעלה עליה. ניתן לומר רק זאת: שפת הדיבור היומיומית, בתנודותיה ובאי-ההתאמות בין

ההיבטים הדקדוקי והפסיכולוגי, נעה בהתמדה בחיפוש אחר איזון דינמי בין האידאלים של המתמטיקה וההרמוניה של הדמיון. היא מצויה בתנועה מתמדת שאנו קוראים לה אבולוציה.

דוגמאות אלה מראות את חוסר ההתאמה בין ההיבטים הקולי והסמנטי של הדיבור. בו בזמן הן מעידות שתיכתן אחדות בין שני ההיבטים. למעשה הדוגמאות מניחות קיומה של אחדות כזו, שהרי חוסר ההתאמה אינו מפריע לגילום המחשבה במילה אלא נחוץ לגילום זה. על מנת להבהיר את יחסי התלות בין שני מישורי הדיבור, נביא שתי דוגמאות המראות כיצד שינויים במבנה הפורמלי והדקדוקי של הדיבור מובילים לשינוי קיצוני בכל מבנה המשמעות של הדיבור. במשל "השפירית והנמלה" החליף קרילוב (Krylov) את החרגול ממשלו של לה-פונטיין (La Fontaine), בשפירית, ואף תיאר אותה בתיאור הלא-מתאים כלל – "הקופצנית". בצרפתית, החרגול היא מילה ממין נקבה ולכן היא מתאימה היטב לגילום קלות הדעת הנשית. אולם ברוסית המילה חרגול היא ממין זכר ולכן אינה מתאימה למסר הזה שאובד בתרגום מדויק. קרילוב העדיף את המין הדקדוקי על המשמעות המדויקת – והחליף את החרגול בשפירית, בעודו שומר על המאפיינים הפיזיים של החרגול כמו קפיצה ושירה, אף על פי ששפיריות לא מקפצות ולא מוציאות קול. העברה מתאימה של מלוא משמעות המשל חייבה את המתרגם לשמור על הקטגוריה הדקדוקית של המין עבור גיבורת המשל.

אנו מוצאים תופעה הפוכה בתרגום שירו של היינה "האשוח והדקל" לרוסית. בגרמנית המילה "עץ-אשוח" היא ממין זכר והמילה "דקל" היא ממין נקבה. כך, בגרמנית השיר מסמל אהבה של גבר לאישה. ברוסית, לעומת זאת, שתי המילים הן ממין נקבה. על מנת לשמר את המובן הגלום בטקסט הגרמני, החליף טיוצ'ב (Tjutchev) בתרגומו את האשוח בארז (המילה "ארז" ברוסית היא ממין זכר). לרמונטוב (Lermontov), לעומת זאת, ערך תרגום מילולי של השיר, וכך איבד השיר את משמעותו המקורית וקיבל משמעות אחרת, רחבה ומופשטת יותר. כך, שינוי בפרט

דקדוקי, לכאורה לא חשוב, מוביל בתנאים מסוימים לשינוי של כל היבט המשמעות של הדיבור.⁹

אם ננסה לסכם את מה שלמדנו מניתוח שני מישורי הדיבור נוכל לומר שיש אי-התאמה ביניהם, שקיים כעין מישור שני, פנימי, של הדיבור. מאחורי המילים עומד הדקדוק הבלתי-תלוי של המחשבה, התחביר של משמעות המילים. לכן, כל ביטוי מילולי ולו הפשוט ביותר, אינו משקף יחס קבוע ובלתי-משתנה בין ההיבט המשמעותי וההיבט הקולי של הדיבור – אלא תנועה, מעבר מתחביר של משמעות לדקדוק של מילים. מבנה המשמעות משתנה כשהמחשבה מגולמת במילים.

כמובן שאם ההיבטים הקולי והסמנטי של הדיבור אינם תואמים זה לזה, הרי שהביטוי המילולי אינו יכול להופיע בבת אחת בצורתו המוגמרת. כפי שנוכחנו לדעת, תחביר המשמעות והתחביר המילולי אינם נוצרים בו-זמנית או ביחד, אלא בתהליך של מעבר מהאחד אל השני. יתרה מזו, תהליך מורכב זה אשר קשור במעבר ממשמעות לקול, מתפתח תוך יצירת אחד המסלולים העיקריים בהתפתחות החשיבה המילולית. החלוקה של הדיבור לסמנטי ופונולוגי אינה נתונה מלכתחילה אלא מופיעה במהלך ההתפתחות. על הילד עצמו להבחין בין שני היבטים אלה של הדיבור, להכיר במודע בשוני שביניהם ובטבעם הייחודי כדי לאפשר את הטיפוס ההדרגתי במדרגות התפתחות הדיבור המשמעותי. תחילה הילד אינו מודע לצורות הלשוניות ולמשמעות מילוליות. הוא אינו מסוגל להבדיל בין השתיים. המילה והמבנה הקולי שלה נתפסים על ידי ילדים כחלק בלתי-נפרד של האובייקט או כתכונה פנימית שלו. תופעה זו אופיינית, ככל הנראה, לכל תודעה לשונית פרימיטיבית.

הומבולט (Humboldt)¹⁰ מצטט בדיחה על איכר שהאזין לשיחת סטודנטים לאסטרונומיה על אודות הכוכבים. האיכר פנה אל הסטודנטים בשאלה: "אני מבין שבעזרת כל מיני מכשירים, מלומדים הצליחו למדוד את המרחק מכדור הארץ עד לכוכב הלכת הרחוק ביותר ולקבוע את מסלול תנועתו. אך אני רוצה לדעת, כיצד גילו את שמות הכוכבים?".

ניסויים פשוטים מראים שילדים בגיל טרום-בית הספר "מסבירים" את שמות העצמים על פי תכונותיהם. "חיה נקראת 'פרה' כיוון שיש לה קרניים, 'עגל' – כיוון שהקרניים שלו עדיין קטנות, 'סוס' – כיוון שאין לו קרניים ו'כלב' – כיוון שאין לו קרניים והוא קטן; מכונית נקראת 'מכונית' כי היא אינה חיה". כשנשאלו אם ניתן להחליף את שמו של עצם אחד באחר, כמו לדוגמה לקרוא לפרה "דיו" ולדיו "פרה", הילדים השיבו שזה בלתי-אפשרי כי עם דיו כותבים ואילו הפרה נותנת חלב. תכונות הדבר נקשרות באופן כה הדוק לשמו עד שהעברת השם כמוה כהעברת התכונות.

עד כמה קשה לילד להעביר שם של עצם אחד לאחר ניתן לראות בניסויים שבהם נקבע לעצם שם מוסכם שאינו שמו הרגיל. בניסוי אחד הוחלפו השמות בין "פרה" ל"כלב" ובין "חלון" ל"דיו". הילד נשאל: "אם לכלב יש קרניים, האם הוא יכול לתת חלב?" והילד השיב: "הוא ייתן". כששאלו את הילד: "האם לפרה יש קרניים?", הילד השיב: "יש לה". הנסיין הגיב: "פרה – זהו כלב. אז האם לכלב יש קרניים?" והילד השיב: "כמובן, אם הוא פרה, אם הוא נקרא פרה יש לו קרניים. לסוג של כלב שקוראים לו פרה צריכות להיות קרניים קטנות". כאן אנו רואים כמה קשה לילד להפריד בין שם העצם לבין תכונותיו וכיצד התכונות האלה נצמדות לשם לאחר העברתו לעצם אחר, כפי שהרכוש שייך לבעליו. תוצאות דומות התקבלו גם בשאלות על תכונות הדיו והחלון כששמותיהם הוחלפו. בתחילה התקבלו תשובות נכונות, אם כי במאמץ ניכר. אולם על השאלה "אם הדיו שקוף?" נתקבלה תשובה חד-משמעית: "לא". הנסיין הגיב: "אבל 'דיו' הרי הוא 'חלון' ו'חלון' הוא 'דיו'", והילד אמר: "זה אומר שהדיו הוא דיו ואינו שקוף".

באמצעות דוגמה זו ביקשנו לאשש את התזה שההיבט הקולי הנשמע של הדיבור והיבט המשמעות שלו מהווים עבור הילד אחדות שהוא אינו מסוגל לפרק אותה ואינו יכול להיות מודע לה. בתחילת ההתפתחות מתמזגים שני מישורי הדיבור. עם הגיל, שני המישורים נפרדים והמרחק ביניהם גדל בהדרגה. לכל שלב ושלב בהתפתחות משמעות המילים

ובהופעת מודעות לשני המישורים האלה יש יחס התאמה ספציפי בין ההיבט הסמנטי וההיבט הקולי של הדיבור ומסלול ייחודי למעבר מן המשמעות אל הקול. הפרדה בלתי-מספקת בין שני מישורים אלה של הדיבור בגילאים מוקדמים קשורה ביכולת מוגבלת לביטוי המחשבה והבנתה. אם נתייחס למה שנאמר בתחילת מחקרנו על הפונקציה התקשורתית של המשמעות, מתברר שהתקשורת הלשונית של הילד קשורה ישירות ליכולתו להפריד את משמעויות המילים ולהיות מודע להן.

על מנת להבהיר סוגיה זו עלינו להתייחס למאפיין חשוב ביותר במבנה של משמעויות מילים, מאפיין שהזכרנו בעת ניתוח הנתונים הניסיוניים. בניתוח המבנה הסמנטי של המילה, הבחנו בין הקשר של המילה לאובייקט שהיא מייצגת לבין משמעותה וניסינו להראות את חוסר ההתאמה בין השניים. מבחינה פונקציונלית הבחנו, בהתאם, בין פונקציית החיווי (indicative function) ופונקציית השיום (nominative function) של המילה מחד גיסא לבין פונקציית ההוראה או המשמעות (significant function) שלה מאידך גיסא. אם נשווה יחסים מבניים ופונקציונליים אלה בתחילת תהליך ההתפתחות באמצעו ובסופו, ניווכח שמתקיימת החוקיות הגנטית הבאה: בתחילת ההתפתחות יש במבנה המילה רק התייחסות לאובייקט והפונקציה של המילה היא רק הפונקציה האינדיקטיבית והנומינטיבית. משמעות שאינה תלויה ביחס לאובייקט וסיגניפיקציה בלתי-תלויה בשם האובייקט, מופיעות רק בשלב מאוחר יותר, ומתפתחות על פי המסלול שתואר לעיל.

עם זאת מתברר, כי מתחילת הופעתן של תכונות מבניות ופונקציונליות אלה של המילה אצל הילד מסתמן הבדל ברור ביניהן לבין התכונות האלה אצל המבוגר. מחד גיסא יחס המילה לאובייקט מבוטא באופן חזק וכולט הרבה יותר אצל הילד מאשר אצל המבוגר. עבור הילד המילה היא חלק מהאובייקט עצמו, היא תכונה מתכונות האובייקט כך שהמילה של הילד קשורה לאובייקט הרבה יותר מאשר המילה של המבוגר. זהו הבסיס למשקל הרב יחסית של יחס המילה לאובייקט אצל

ילדים. מאידך גיסא, דווקא משום שעבור הילד המילה קשורה באופן יותר הדוק לאובייקט – כיוון שהיא מהווה חלק מהאובייקט – קשר זה יכול להינתק ביתר קלות. המילה שהתנתקה מהאובייקט תופסת את מקומו במחשבה וזיה חיים עצמאיים. ההבחנה הלא-מספקת בין היחס לאובייקט לבין משמעות המילה מובילה לכך שאצל הילד המילה קרובה יותר למציאות מאשר המילה של המבוגר אך בו-בזמן גם רחוקה יותר. הילד אינו מבחין תחילה בין משמעות מילה לאובייקט, בין ההיבט הסמנטי להיבט הקולי של המילה. במהלך התפתחותו מתפתחת גם יכולת ההבחנה, בהתאם להתפתחות ההכללה. בסוף תהליך ההתפתחות, בשלב שבו מופיעים כבר מושגים אמתיים, מופיעים גם כל היחסים המורכבים בין המישורים השונים של הדיבור שעליהם דיברנו קודם לכן.

להבחנה הזו של שני מישורי הדיבור, הבחנה המתפתחת עם השנים, נלווית גם התפתחות המסלול שעוברת המחשבה כשתחביר המשמעותיות הופך לתחביר המילים. המחשבה מטביעה חותם לוגי על מילה אחת במשפט תוך הדגשת הנשוא הפסיכולוגי, שבלעדיו המשפט אינו מובן. הדיבור מחייב מעבר מהמישור הפנימי אל המישור החיצוני בעוד שההבנה מניחה תנועה בכיוון הפוך, מהמישור החיצוני של הדיבור למישור הפנימי.

ג

ובכל זאת, עלינו לעשות צעד נוסף כדי לחקור לעומק את ההיבט הפנימי של הדיבור. המישור הסמנטי הוא רק ראשון מבין המישורים הפנימיים של הדיבור, מעבר לו יתגלה מישור הדיבור הפנימי. ללא הבנה נכונה של הטבע הפסיכולוגי של הדיבור הפנימי, לא ניתן לברר את היחס המורכב שבין המחשבה והמילה. בעיה זו היא ככל הנראה הבעיה הסבוכה ביותר מבין מגוון הבעיות הקשורות במחשבה ובדיבור ולכן היא זכאית למחקר מיוחד, אולם הניסיונות שנעשו להתמודד עמה עד כה רצופים בכלבול ובאי-בהירות.

ראשיתו של הבלבול במינוח. המונח "דיבור פנימי" או "אנדופאזיה" משמש בספרות כדי לציין מגוון רחב של תופעות. מצב זה הוביל להרבה אי-הבנות כשהחוקרים מתווכחים לעתים קרובות על דברים שונים לחלוטין שאותם הם מציינים באמצעות אותו המונח. לא ניתן להסביר את הידע שלנו על אודות הדיבור הפנימי מבלי להסביר את המינוח. מכיוון שעבודה כזו טרם בוצעה, אין זה מפתיע שאין אצל איש מהמחברים תיאור שיטתי של נתונים אמפיריים ולו הפשוטים ביותר לגבי הדיבור הפנימי.

המונח "דיבור פנימי" ציין תחילה, ככל הנראה, זיכרון מילולי; אני יכול ללמוד שיר בעל פה ולשחזר אותו בזיכרון בלבד מבלי לדקלמו. ניתן להחליף את המילה בייצוגה המנטלי או בדמותה בזיכרון, בדיוק כפי שאפשר לעשות זאת עם כל אובייקט. במקרה כזה דיבור פנימי שונה מדיבור חיצוני כפי שייצוג מנטלי של אובייקט שונה מהאובייקט עצמו. במובן הזה מופיע "דיבור פנימי" אצל המחברים הצרפתים במחקריהם על אודות דימויי הזיכרון שבאמצעותם מתבצעת ההיזכרות במילים, דימויים אקוסטיים, אופטיים מוטוריים או סינתטיים. כפי שנראה בהמשך, זיכרון מילולי הוא אחד הגורמים המגדירים את מהות הדיבור הפנימי, אך זיכרון כזה אינו ממצה את התוכן של מושג זה וגם אין בהכרח התאמה בין הזיכרון המילולי והדיבור הפנימי. המלומדים הוותיקים משווים באופן עקיב את שחזור המילה באמצעות הזיכרון לדיבור הפנימי. למעשה אלה שני תהליכים שונים שיש להבחין ביניהם.

הפירוש השני שניתן למונח "דיבור פנימי" קשור בקיצור של פעולת הדיבור הרגילה. במקרה זה המונח "דיבור פנימי" מציין דיבור לא-מבוטא, בלתי-נשמע או אילם. לפי ההגדרה הידועה של מילר (Müller)¹¹, זהו דיבור שהוחסר ממנו הקול. לפי ווטסון (Watson)¹² דיבור פנימי זהו לדיבור חיצוני שלא הושלם. בכטרב (Bekhterev)¹³ הגדיר את הדיבור הפנימי כרפלקס דיבור שחלקו המוטורי מעוכב. סכנוב (Sechenov)¹⁴ הגדיר את הדיבור הפנימי כרפלקס שנקטע לאחר שעבר שני שלישים מהתפתחותו. ניתן לכלול הגדרה זו של המושג "דיבור

פנימי" בהשקפה המדעית הרואה בדיבור הפנימי גורם משני, אך גם הגדרה זו כמו קודמותיה אינה ממצה את המושג ואף אינה מספקת. ביטוי חסר-קול של מילים אינו זהה לתהליך הדיבור הפנימי כולו. לאחרונה הציע שילינג (Shilling) להפריד במינוח בין הדיבור הפנימי ובין האמירה הפנימית, כדי לציין את התוכן שהעניקו המחברים שהזכרנו לדיבור הפנימי. האמירה הפנימית שונה כמותית מהדיבור הפנימי בכך שהיא מתייחסת רק לתהליכים הפעילים, הלא-פסיביים, של פעילות הדיבור. המושג "אמירה פנימית" שונה איכותית מדיבור פנימי בכך שהוא מתייחס לפעילות המוטורית של פונקציית הדיבור. בהתאם לתפיסה זו, האמירה הפנימית מהווה רק חלק מפונקציית הדיבור הפנימי, זוהי פעולה ראשונית של דיבור. הדחף המניע פעולה זו לא מתבטא במלואו במחוות או בתנועות אילמות או לא-ברורות, אלא נלווה, מחזק או מאט את פונקציית החשיבה.

הפירוש השלישי והמעורפל ביותר של המונח דיבור פנימי הוא רחב מדי. לא נתעכב על תולדות פירוש זה אלא נתאר בקצרה את מצבו בהווה כפי שהוא משתקף במחקרים רבים. קורט גולדשטיין (Goldstein)¹⁵ משתמש במונח "דיבור פנימי" כדי לציין את כל מה שקודם לפעולה המוטורית של הדיבור, את כל ההיבט הפנימי של הדיבור באופן כללי. גולדשטיין מבחין על ידי כך בין שני מרכיבים. הראשון הוא דפוס דיבור פנימי לשוני או "מניעי הדיבור" במינוח של וונדט. השני הוא חוויית הדיבור עצמה חוויה בלתי-מוגדרת, שאינה חושית וגם אינה מוטורית. חוויה זו מוכרת לכל אחד אך קשה לתאר אותה במדויק. פירוש זה מאחד בתוכו את ההיבט הפנימי של כל פעילות דיבור, תוך מיזוג בין תפיסת הדיבור הפנימי על פי המחברים הצרפתים והגדרות המילה-מושג לפי המחברים הגרמנים. כך, גולדשטיין ממקם את הדיבור הפנימי במרכז של תהליך הדיבור כולו.

החלק השלילי בהגדרה זו מוצדק. התפקיד של תהליכים סנסוריים ומוטוריים בדיבור הפנימי הוא אכן משני. אולם, החלק החיובי של הגדרת גולדשטיין את הדיבור הפנימי מבולבל מאוד ולכן מוטעה. לא

ניתן לזהות את המרכז של כל תהליך הדיבור עם חוויה אינטואיטיבית שאינה ניתנת לניתוח אובייקטיבי פונקציונלי או מבני. באותה מידה תהיה זו טעות לזהות חוויה זו עם הדיבור הפנימי. זהות כזו ממוססת מבלי להותיר עקבות, את המישורים המבניים הנחשפים בניתוח הפסיכולוגי. די בכך שחווית דיבור מרכזית זו משותפת לכל הצורות של פעילות הדיבור כדי לפסול אותה כאמצעי לבידוד הדיבור הפנימי כפונקציית דיבור ייחודית. אם נהיה עקיבים ונסה להוביל את השקפתו של גולדשטיין למסקנתה ההגיונית, נצטרך להניח שהדיבור הפנימי כלל אינו דיבור אלא הוא פעילות חשיבה ופעילות אפקטיבית-רצונית, שכן הדיבור הפנימי כולל הן את מניעי הדיבור והן את המחשבה המבוטאת במילים. מושג זה כולל למעשה את כל התהליכים הפנימיים המתרחשים עד לרגע ההגיייה עצמו, כלומר את כל ההיבט הפנימי של דיבור חיצוני.

פירוש נכון של תופעת הדיבור הפנימי צריך לצאת מההנחה שדיבור פנימי הוא תצורה פסיכולוגית ייחודית, שזהו סוג מיוחד של פעילות דיבור בעלת תכונות ייחודיות משלה, המקיימת יחסי גומלין מורכבים עם סוגים אחרים של פעילות דיבור. כדי לחקור את יחסי הגומלין בין הדיבור הפנימי לחשיבה מחד גיסא ולמילה מאידך גיסא, עלינו לחשוף תחילה את מה שמבחינן בין דיבור פנימי לבין מחשבה ומילה, לבחון את טבע הפונקציה הייחודית של הדיבור הפנימי.

לדעתנו קיים הבדל מהותי בין דיבור המופנה אל משהו אחר לבין דיבור שהדובר מפנה אל עצמו. דיבור פנימי הוא דיבור בשביל המדבר עצמו, דיבור חיצוני הוא דיבור המכוון אל אחרים. היה זה מפתיע אילו להבדל כה יסודי ובסיסי בפונקציות של הדיבור לא היו השלכות מבניות על שני סוגי הדיבור. לכן דרך חקירתם של ג'קסון והד שחקרו את ההבדלים בין דיבור פנימי לדיבור חיצוני כהבדלים בדרגה ולא כהבדלים בטבעם ומהותם של שני סוגי דיבור אלה, נראית לנו מוטעית. הקיום או ההיעדר של ביטוי קולי אינו הסיבה המסבירה את טבע הדיבור הפנימי, אלא תוצאה מטבעו. דיבור פנימי אינו רק מה שקודם לדיבור חיצוני או מה שגורם לשחזורו בזיכרון, אלא במובן מסוים דיבור פנימי מנוגד

לדיבור חיצוני. דיבור חיצוני הוא תהליך של הפיכת המחשבה למילים, תהליך של מימוש ואובייקטיביזציה של מחשבה. דיבור פנימי הוא תהליך בכיוון ההפוך, מן החוץ פנימה, תהליך שכרוך ב"התאדות" של דיבור והפיכתו למחשבה. מכאן נובע גם המבנה המייחד את הדיבור הפנימי.

דיבור פנימי הוא אחד התחומים הקשים ביותר למחקר. משום כך חקר הדיבור הפנימי כולל כמות אדירה של מבנים תיאורטיים שרירותיים וספקולטיביים המבוססים על מעט נתונים אמפיריים. המחקר התרכז בניסיון לעקוב אחר שינויים עדינים בהגייה (pronunciation) ובנשימה, שינויים נלווים בעלי חשיבות משנית המרוחקים ממרכז תופעת הדיבור הפנימי. נושא זה נותר בלתי נגיש למחקר עד לפיתוח השיטה הגנטית. ההתפתחות היא המפתח להבנת פונקציה פנימית מורכבת זו של התודעה האנושית. לכן, פיתוח שיטת מחקר המתאימה לחקר הדיבור הפנימי הצליחה לעורר את כל הנושא מהקיפאון בו היה שרוי עד כה.

פיאז'ה היה, ככל הנראה, הראשון שהכיר בפונקציה המיוחדת של דיבור אגוצנטרי אצל ילדים ועמד על משמעותו התיאורטית. הדיבור האגוצנטרי הוא תופעה שחוזרת על עצמה אצל ילדים ומוכרת לכל חוקר בתחום. פיאז'ה לא התעלם מחשיבות התופעה אלא ניסה ללמדה ולחקרה. אך גם הוא נותר עיוור לגמרי למאפיין החשוב ביותר של דיבור אגוצנטרי, דהיינו קרבתו הגנטית וקשריו עם הדיבור הפנימי. כתוצאה מכך, הפירוש שפיאז'ה מציע לדיבור הפנימי הוא מוטעה מנקודות מבט פונקציונלית, מבנית וגנטית. במחקרנו התרחקנו מפיאז'ה והתמקדנו בנושא יחסי הגומלין בין דיבור אגוצנטרי ודיבור פנימי. כך יכולנו לראשונה לחקור את מהות הדיבור הפנימי בדרך ניסיונית וממצה.

כבר פירטנו לעיל את השיקולים המרכזיים שהובילו אותנו למסקנה כי דיבור אגוצנטרי הוא שלב התפתחות הקודם לדיבור הפנימי. שיקולים אלה התחלקו לשלוש קבוצות. ראשית, במונחים פונקציונליים, מצאנו שדיבור אגוצנטרי ממלא פונקציה אינטלקטואלית דומה לזו של דיבור פנימי. שנית, במונחים מבניים, מצאנו שמבנה הדיבור האגוצנטרי דומה לזה של דיבור פנימי. שלישית, בניתוח הגנטי שילבנו את קביעת פיאז'ה,

לפיה הדיבור האגוצנטרי מתנוון אצל ילד בגיל בית הספר, עם כמה עובדות לפיהן מתחילה באותה התקופה התפתחות הדיבור הפנימי. כך הגענו למסקנה שכאשר דיבור אגוצנטרי מתנוון הוא הופך, למעשה, לדיבור פנימי. היפותזת עבודה חדשה זו לגבי המבנה, הפונקציה והגורל של דיבור אגוצנטרי אפשרה לא רק לבנות מחדש את כל התיאוריה שלנו על אודות הדיבור האגוצנטרי, אלא אף לחדור לעומק השאלה על מהות הדיבור הפנימי. אם נכונה ההנחה שדיבור אגוצנטרי מהווה דפוס מוקדם של דיבור פנימי, תיפתר גם שאלת השיטה המתאימה לחקר הדיבור הפנימי.

דיבור אגוצנטרי מהווה במקרה כזה מפתח לחקר הדיבור הפנימי. יתרון אחד הוא שדיבור אגוצנטרי הוא דיבור קולי ונשמע, כלומר חיצוני מבחינת אופן הביטוי אם כי פנימי מבחינת הפונקציה ומבחינת המבנה. כדי לחקור תהליך פנימי, עלינו להחזין את התהליך הנחקר; עלינו לקשור אותו לפעילות חיצונית כלשהי, להוציאו החוצה על מנת לאפשר ניתוח פונקציונלי-אובייקטיבי המתבסס על תצפית בהיבט החיצוני הניתן לצפייה של התהליך הפנימי. במקרה של דיבור אגוצנטרי אנו זוכים בניסוי טבעי מסוג זה. דיבור אגוצנטרי הוא דיבור פנימי הנגיש לתצפית וניסוי, כלומר תהליך פנימי בטבעו אך חיצוני בביטוי. לכן, להערכתנו, חקר הדיבור האגוצנטרי מהווה למעשה שיטה מרכזית לחקר הדיבור הפנימי.

היתרון השני של שיטה זו נעוץ בכך שהיא מאפשרת לנו לחקור דיבור אגוצנטרי באופן דינמי במהלך התפתחותו, תוך היעלמות הדרגתית של תכונות מסוימות ועלייתן הדרגתית של תכונות אחרות. כך ניתנת לנו האפשרות לשפוט את נטיות ההתפתחות של הדיבור הפנימי, לנתח את מה שנושר במהלך ההתפתחות ולפיכך אינו מהותי לדיבור הפנימי ואת מה שנוטה להתחזק, ומכאן מהותי עבורו וממשיך להתפתח. כך באפשרותנו לעמוד על טיב המעבר מדיבור אגוצנטרי לדיבור פנימי ולהסיק מהי מהות הדיבור הפנימי.

בטרם נעבור לדיון בתוצאות העיקריות שהשגנו באמצעות שיטה זו, נעמוד בקצרה על טבע הדיבור האגוצנטרי כדי להבהיר את היסודות התיאורטיים שעליהם נסמך מחקרנו. נפתח בהשוואה בין התיאוריה של פיאז'ה לבין התיאוריה שלנו.

לפי פיאז'ה, הדיבור האגוצנטרי של הילד הוא ביטוי ישיר לאגוצנטריות של מחשבתו. אגוצנטריות זו מהווה פשרה בין האוטוים הראשוני של חשיבת הילד ובין החיברות [סוציאליזציה] שלו המתפתח בהדרגה. פשרה זו שונה בכל שלב בהתפתחות הילד, זוהי פשרה דינמית. ככל שהילד מתפתח, הולכים ופוחתים האלמנטים האוטוטיים בעוד שהאלמנטים של חשיבה חברתית הולכים ומתרחבים. בתהליך זה האגוצנטריות בחשיבתו ובדיבורו הולכת ופוחתת עד שלבסוף היא נעלמת לגמרי.

תפיסתו של פיאז'ה את המבנה, הפונקציה והגורל של הדיבור האגוצנטרי נובעת מהבנה זו. לפי פיאז'ה, בדיבור אגוצנטרי הילד אינו צריך לסגל עצמו למחשבת המבוגר. לכן מחשבתו נותרת אגוצנטרית לגמרי, דבר המתבטא בדיבורו הבלתי-מובן לאחרים, בקיצורים ובמאפיינים מבניים אחרים של דיבור אגוצנטרי. מבחינה פונקציונלית, דיבור אגוצנטרי אינו אלא ליווי פשוט למנגינה העיקרית של פעילות הילד, ואין בכוחו לשנות דבר במנגינה עצמה. דיבור אגוצנטרי הוא תופעה נלווית שאין לה חשיבות פונקציונלית עצמאית, שאינה ממלאת כל פונקציה בהתנהגות או בחשיבה. כיוון שדיבור זה הוא ביטוי לאגוצנטריות האופיינית למחשבתו של הילד, אגוצנטריות שסופה להתנוון במהלך התפתחותו, הרי שהגורל הגנטי של דיבור אגוצנטרי הוא התנוונות. לכן התפתחות הדיבור האגוצנטרי מציגה עקומה יורדת, ששיאה נמצא בתחילת תהליך ההתפתחות והיא יורדת לאפס על סף גיל בית הספר. נוכל לומר על דיבור אגוצנטרי במילים של ליסט (Liszt) כשהתייחס לילד הפלא: כל עתידו נמצא בעברו. לדיבור אגוצנטרי אין שום עתיד, הוא אינו נוצר ומתפתח עם הילד, אלא מתנוון ונעלם. זה אינו תהליך אבולוציוני אלא תהליך אינבולוציוני [היפוך של תהליך

ההתפתחות, נסיגה זמנית]. בכל שלב בהתפתחות הילד, משקף הדיבור האגוצנטרי את החיברות הלא-מספיק בדיבורו.

בניגוד לכך, לפי התיאוריה שלנו הדיבור האגוצנטרי של הילד מהווה תופעת מְעַבֵּר מפונקציות בין-מנטליות (אינטר-פסיכולוגיות) לפונקציות תוך-מנטליות (אינטרה-פסיכולוגיות), כלומר מדפּוּסֵי הפעילות החברתית, הקולקטיבית, של הילד לדפּוּסֵי פעילות אינדיבידואליים. כפי שהראינו באחת מעבודותינו הקודמות (Vygotsky, 1929),¹⁶ מעבר זה מהווה חוק כללי אשר אופייני להתפתחותן של כל הפונקציות המנטליות הגבוהות. פונקציות אלה מופיעות תחילה כדפּוּסֵי פעילות משותפת (קולקטיבית) ורק מאוחר יותר הילד מעביר אותן לתחום דפּוּסֵי פעילותו המנטלית. "דיבור עבור עצמי" מקורו בדיפרנציאציה מפונקציה ראשונית, חברתית, של "דיבור עבור אחרים". המסלול העיקרי של התפתחות הילד אינו חיברות הדרגתי החודר מבחוץ, אלא אינדיבידואליזציה הדרגתית הנוצרת על בסיס החיברות החיצוני של הילד. זהו המסלול העיקרי של ההתפתחות.

כתוצאה מכך משתנה תפיסתנו לגבי המבנה, הפונקציה והגורל של הדיבור האגוצנטרי. כשהדיבור יקבל תפקיד חדש, טבעי שהמבנה שלו ישתנה כך שיתאים עצמו לפונקציות החדשות. בהמשך נדון ביתר פירוט במאפיינים המבניים. עתה נאמר רק שמאפיינים אלה לא מתנוונים ולא נעלמים, לא קטנים ולא עוברים אינבולוציה, אלא דווקא מתחזקים ומתגברים, עוברים אבולוציה המקבילה להתפתחות הילד. כמו הדיבור האגוצנטרי בכללותו, המאפיינים המבניים שלו מתפתחים על פי עקומה עולה ולא על פי עקומה יורדת.

תוצאות ניסוינו מראות שהפונקציה של הדיבור האגוצנטרי דומה לפונקציה של הדיבור הפנימי. אין זה ליווי לפעילות הילד, אלא מנגינה עצמאית, פונקציה עצמאית, שמשמשת אוריינטציה אינטלקטואלית, הכרה מודעת, התגברות על מכשולים. דיבור אגוצנטרי הוא "דיבור עבור עצמי", המשמש באופן האינטימי ביותר את חשיבת הילד. הגורל הגנטי של הדיבור האגוצנטרי שונה מאוד מזה שתיאר פיאז'ה. הדיבור

האגוצנטרי מתפתח במסלול עולה. התפתחותו אינה אינבולוציה אלא זוהי אבולוציה של ממש. הוא אינו קשור לתהליכי אינבולוציה (המוכרים היטב מהביולוגיה ומרפואת ילדים), תהליכים המתבטאים בהתנוונות, כמו איחוי חבל הטבור ונשירתו או היעלמות ורידי הטבור בינקות. התפתחות זו דומה יותר לתהליכי התפתחות של הילד המכוונים קדימה, תהליכים קונסטרוקטיביים, יצירתיים, חיוביים. על פי ההיפותזה שלנו, דיבור אגוצנטרי הוא דיבור פנימי מבחינת הפונקציה הפסיכולוגית שלו וחיצוני מבחינת מבנהו. גורלו לצמוח לדיבור פנימי.

להיפותזה שלנו כמה יתרונות על זו של פיאד'ה. היא מאפשרת הסבר טוב וממצה יותר למבנה, לפונקציה ולגורל של הדיבור האגוצנטרי. היא מתאימה יותר לנתונים הניסיוניים: עלייה פתאומית בדיבור האגוצנטרי כשהילד ניצב בפני קשיים הדורשים הפעלת מודעות ושיפוט. נתונים אלה אינם מוסברים על פי התיאוריה של פיאד'ה. אך היתרון הגדול והמכריע של התיאוריה שלנו הוא בהסבר הממצה שהיא מציעה למצב הפרדוקסלי שאותו תיאר פיאד'ה עצמו. לפי התיאוריה של פיאד'ה, הירידה הכמותית בדיבור האגוצנטרי עם התפתחות הילד בהתנוונותה של צורת דיבור זו. היינו מצפים, אם כן, שגם המאפיינים המבניים הייחודיים לדיבור האגוצנטרי ילכו ויפחתו ככל שהדיבור האגוצנטרי נעלם, שהרי קשה לתאר שההתנוונות תשתקף רק בהיבט הכמותי של התהליך ולא תתבטא גם במבנהו הפנימי. בין גיל שלוש לגיל שבע הולכת ופוחתת האגוצנטריות במחשבתו של הילד. אם המאפיינים המבניים של הדיבור האגוצנטרי, מאפיינים המתבטאים בהיותו בלתי מובן לאחרים, אכן מושרשים באגוצנטריות של הילד, היינו מצפים שמאפיינים אלה ייעלמו בד בבד עם שאר ביטויי הדיבור האגוצנטרי, שהמבנה של הדיבור האגוצנטרי יתקרב לזה של הדיבור החברתי וייעשה יותר ויותר מובן.

אך מהן העובדות? האם הדיבור האגוצנטרי של הילד בן השלוש אכן מובן פחות מזה של ילד בן שבע? אחת התוצאות החשובות ביותר שהעלינו במחקרנו הנה, שהמאפיינים המבניים של הדיבור האגוצנטרי המבחינים אותו מדיבור חברתי, המאפיינים שהופכים אותו לבלתי-מובן

לאחרים, לא רק שאינם פוחתים אלא אף גוברים עם הגיל. מאפיינים אלה נמצאים בשפל בגיל שלוש ומגיעים לשיאם בגיל שבע. הם כלל אינם מתנוונים אלא הם מתפתחים. חוקיות התפתחותם הפוכה לזו המאפיינת את מקדם הדיבור האגוצנטרי. בעוד שהדיבור האגוצנטרי הולך ופוחת במהלך ההתפתחות עד להיעלמותו על סף גיל בית הספר, המאפיינים המבניים שלו מתפתחים בכיוון מנוגד.

התיאוריה של פיאז'ה אינה יכולה להסביר עובדה זו, היא גם אינה מסבירה איך ניוון האגוצנטריות של הילדות והדיבור האגוצנטרי נקשרים להתפתחות המהירה של המאפיינים המבחינים את הדיבור האגוצנטרי מדיבור חברתי. ההיפותזה שלנו שופכת אור על תופעת הירידה הכמותית בדיבור האגוצנטרי עם העלייה בגיל הילד, תופעה שהיוותה את אבן הפינה שעליה פיאז'ה ביסס את כל התיאוריה שלו על דיבור אגוצנטרי.

מהי המשמעות של נתון זה שלפיו מקדם הדיבור האגוצנטרי יורד עם העלייה בגיל הילד? המאפיינים המבניים של הדיבור הפנימי והבחנתו הפונקציונלית מהדיבור החיצוני גוברים עם הגיל. אם כן, מה פוחת? רק מאפיין אחד של הדיבור האגוצנטרי דועך – ביטויו הקולי, הווקליזציה שלו. האם דעיכה זו של הקוליות פירושה התנוונות של הדיבור האגוצנטרי כולו? איננו סבורים כך, כיוון שבמקרה כזה כיצד נוכל להסביר את המשך התפתחות המאפיינים המבניים והפונקציונליים של הדיבור האגוצנטרי? עם זאת, התפתחות זו מתיישבת היטב עם הירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי ומסבירה אותה. ההיעלמות המהירה של סימפטום אחד של הדיבור האגוצנטרי (הקוליות שלו) והתחזקות המהירה באותה מידה של סימפטומים אחרים (ההבחנה המבנית והפונקציונלית) הן תופעות סותרות רק לכאורה.

הבה נבחן עניין זה בהתבסס על נתון בלתי מעורער שאותו ביססנו באופן ניסיוני. המאפיינים המבניים והפונקציונליים של הדיבור האגוצנטרי מתפתחים במקביל להתפתחות הילד. בגיל שלוש, ההבדל בין דיבור אגוצנטרי לדיבור תקשורתי שואף לאפס. בגיל שבע, כמעט כל המאפיינים הפונקציונליים והמבניים של דיבור אגוצנטרי שונים מאלה

של דיבור חברתי. נתון זה מצביע על ההבחנה המתקדמת בין שתי פונקציות הדיבור, התנתקות "דיבור עבור עצמי" ו"דיבור עבור אחרים" מפונקציית הדיבור הכללית, שבילדות המוקדמת ממלאת ללא הבחנה את שתי המשימות. על כך לא ניתן לערער. זוהי עובדה, ועם עובדות כידוע קשה להתווכח.

אם אלה העובדות, כל דבר בא על מקומו. המאפיינים המבניים והפונקציונליים של הדיבור האגוצנטרי, כלומר מבנהו הפנימי ואופן פעילותו, הולכים ומתפתחים הולכים ומנתקים אותו מהדיבור החיצוני. ככל שמאפיינים אלה של הדיבור האגוצנטרי מתפתחים, חייב ההיבט החיצוני האקוסטי שלו להתנוון, הביטוי החיצוני שלו הולך ונעלם. זה מה שאכן קורה בין הגילים שלוש לשבע. ככל שפונקציית הדיבור האגוצנטרי מתבדלת מזו של הדיבור החברתי, הקוליות שלו הופכת למיותרת וחסרת טעם. אנו יודעים מהו המשפט שברצוננו לומר לפני שאנו אומרים אותו. יתרה מזו, ככל שמתגברים המאפיינים המבניים של הדיבור האגוצנטרי, השמעתו בקול הופכת לבלתי אפשרית. "דיבור עבור עצמי" שונה מאוד במבנהו מ"דיבור עבור אחרים", הוא אינו יכול להיות מבוטא במבנה הזר של דיבור חיצוני. לדפוס הדיבור המיוחד המתפתח עם הגיל צריכה להיות צורת ביטוי מיוחדת, היות שמבנהו וארגונו חדלו להתאים לאלה של דיבור חיצוני. התפתחות המאפיינים הפונקציונליים של הדיבור האגוצנטרי, בידודו כפונקציית דיבור עצמאית, וההתגבשות ההדרגתית של מהותו הפנימית העצמאית, כל אלה מובילים בהכרח לכך שביטוי החיצוני מתדלדל, מתרחק מדיבור חיצוני ומאבד את ההיבט הקולי שלו. ברגע מסוים בהתפתחות, כש"הדיבור עבור עצמי" מתנתק סופית מ"הדיבור עבור אחרים", הוא יחדל בהכרח מלהיות דיבור קולי. כך נוצרת האשליה שהוא נעלם או מתנוון לחלוטין.

אולם זוהי בפירוש אשליה. תפיסת הירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי כמצביעה על התנוונותו מוטעית כמו ההנחה שהרגע שבו הילד חדל להשתמש באצבעותיו כדי לספור ועובר לחישוב שקט בשכלו, הוא רגע ההתנוונות של יכולת החישוב. למעשה, הסימפטום השלילי,

האינבולוציוני הזה, מסתיר תוכן חיובי לחלוטין. הירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי, דעיכת הקוליות שלו, קשורים קשר הדוק להתפתחות הפנימית והבידול של סוג דיבור חדש. מה שנראה כסימפטומים שליליים הם, למעשה, סימפטומים אבולוציוניים המעידים על התפתחות הצועדת קדימה. מה שמסתתר מאחורי סימפטומים אלה אינו תהליך של גיוון, אלא היווצרות דפוס דיבור חדש.

הירידה בביטוי החיצוני של הדיבור האגוצנטרי מבטאת את ההפשטה ההולכת ומתפתחת שלו מן ההיבט הקולי של הדיבור. היבט זה מהווה סימן היכר מרכזי לדיבור חיצוני, דעיכתו מעידה על הבידול ההולך וגדל של הדיבור האגוצנטרי מהדיבור התקשורתי, על היכולת המתפתחת של הילד לחשוב במילים ולייצג אותן במחשבתו מבלי לבטא אותן בקול, להשתמש בדימוי של המילה במקום במילה עצמה. לירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי משמעות מוגדרת היטב: היא מתנהלת ככיוון מוגדר, באותו כיוון שבו מתפתחים המאפיינים הפונקציונליים והמבניים של הדיבור האגוצנטרי, לעבר התפתחות הדיבור הפנימי. ההבדל המהותי בין דיבור פנימי לחיצוני הוא היעדר הקוליות.

דיבור פנימי הוא דיבור אילם שקט, זהו המאפיין העיקרי שלו. בדיוק בכיוון זה מתרחשת האבולוציה של הדיבור האגוצנטרי: עלייה הדרגתית במאפיין זה, הקוליות של הדיבור נעלמת והוא הופך לדיבור אילם. תהליך זה הוא בלתי נמנע אם הדיבור האגוצנטרי אכן מהווה שלב מוקדם בגנוזה של הדיבור הפנימי. העובדה שהקוליות נעלמת בתהליך התפתחות הדרגתי, שדיבור אגוצנטרי מתבדל תחילה מבחינה פונקציונלית ומבנית מדיבור חברתי ורק לאחר מכן חלה התנתקותו מקוליות, היא עובדה חשובה, המעידה על כך שההנחה המרכזית בהיפותזה שלנו היא נכונה. הדיבור הפנימי אינו מתפתח על ידי היחלשות חיצונית של ההיבט הקולי-הנשמע שלו, הוא אינו עובר מדיבור ללחישה ומלחישה לדיבור אילם, אלא הוא עובר מדיבור חיצוני לדיבור אגוצנטרי ולאחר מכן מדיבור אגוצנטרי לדיבור פנימי.

הניגוד בין התנוונות הביטוי החיצוני של הדיבור האגוצנטרי לבין התגברות המאפיינים הפנימיים שלו מתברר, אם כן, כניגוד למראית עין בלבד. הירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי היא, למעשה, סימפטום להתפתחותו של מאפיין מרכזי של הדיבור הפנימי, הפשטה מההיבט הקולי-הנשמע של הדיבור, בידול מלא וסופי בין דיבור חיצוני ודיבור פנימי. הניתוח הפונקציונלי, המבני והגנטי, וכל הנתונים שבידנו (גם הנתונים של פיאז'ה) תומכים בכך שדיבור אגוצנטרי מתפתח בכיוון של דיבור פנימי. אין דרך אחרת להבין את כל מהלך ההתפתחות של הדיבור האגוצנטרי אלא כגידול הדרגתי ומתקדם של המאפיינים המיוחדים של הדיבור הפנימי.

להערכתנו, זוהי תמיכה ניצחת בהיפותזה שפיתחנו על אודות המקור והמהות של הדיבור האגוצנטרי. זוהי גם הוכחה בלתי מעורערת לכך שחקר הדיבור האגוצנטרי הנו השיטה העיקרית להבנת הדיבור הפנימי. אולם כדי להפוך את ההנחה שלנו לוודאות תיאורטית, עלינו למצוא את הדרך כדי לערוך ניסוי שיכריע איזו מבין שתי התפיסות המנוגדות האלה של הדיבור האגוצנטרי והתפתחותו תואמת את המציאות. נפנה עתה לניסוי מכריע זה.

נתייחס לבעיה התיאורטית שהניסוי אמור ליישב. לפי השקפתו של פיאז'ה, דיבור אגוצנטרי מופיע כתוצאה מחיברות בלתי-מספיק של מה שהיה בתחילה צורת דיבור אינדיבידואלי. לעומת זאת, לפי תפיסתנו, דיבור אגוצנטרי מופיע כתוצאה מאינדיבידואליזציה בלתי-מספקת של דיבור שהיה בתחילתו חברתי, מחוסר הפרדה ובידול מתאימים של דיבור אגוצנטרי מדיבור חברתי. במקרה הראשון, דיבור אגוצנטרי הוא נקודה על גבי עקומה יורדת שמסתיימת בהיעלמותה, וסופו להתנוון. לדיבור האגוצנטרי יש עבר בלבד. במקרה השני, הדיבור האגוצנטרי הוא נקודה על גבי עקומה עולה, ששיאה לפניו בדיבור הפנימי. עתידו של הדיבור האגוצנטרי עוד לפניו. במקרה הראשון "דיבור עבור עצמי", או דיבור פנימי, מוחדר מבחוץ בתהליך החיברות כשם שהמים הלבנים דוחקים החוצה את המים האדומים בדוגמה שהובאה כבר קודם לכן. במקרה

השני "דיבור עבור עצמי" נוצר מדיבור אגוצנטרי, הוא תוצר של התפתחות.

על מנת להכריע איזו משתי התפיסות נכונה, יש לברר באופן ניסיוני מה תהיה ההשפעה של שני מצבים שונים שבהם מופיע הדיבור האגוצנטרי של ילדים. המצב הראשון הנו החלשה של ההיבט החברתי. המצב השני הנו חיזוק של היבט זה. הנתונים שהצגנו כתמיכה בתפיסתנו את הדיבור האגוצנטרי עד כה, למרות חשיבותם הרבה לדעתנו, מספקים רק תמיכה עקיפה לתפיסה שלנו; משמעותם תלויה בפרשנות. לעומת זאת, ניסוי זה יוכל לספק תשובה ישירה לשאלתנו המרכזית, שכן זהו ניסוי מכריע (experimentum crucis).

אם הדיבור האגוצנטרי של הילד נובע מהאגוצנטריות ומהחברות הבלתי-מספיק של מחשבתו, הרי שכל החלשה בהיבטים החברתיים של מצב מסוים, כל ניתוק של קשר פסיכולוגי עם הקבוצה, כל שחרור מהצורך להתחשב באחרים, להסתגל לחשיבה שלהם ולכן גם שחרור מהצורך להשתמש בדיבור חברתי, צריך להוביל לעלייה חדה במקדם הדיבור האגוצנטרי לעומת הדיבור החברתי. עלייה זו מוסברת בכך שבמצב כזה ייווצרו תנאים נוחים במיוחד לביטוי מלא וחופשי של החיברות הבלתי-מספיק של המחשבה והדיבור של הילד. לעומת זאת, אם דיבור אגוצנטרי נובע מהבחנה בלתי-מספקת של "דיבור עבור עצמי" מ"דיבור עבור אחרים", אם הוא נובע מאינדיבידואליזציה בלתי-מספקת של מה שהיה תחילה צורת דיבור חברתית, הרי שכל שינוי כזה במצב החברתי ישתקף בירידה חדה במקדם הדיבור האגוצנטרי.

זו הייתה מטרת הניסוי. כנקודת התחלה בחרנו במאפיינים של דיבור אגוצנטרי שזוהו בידי פיאד'ה עצמו ולכן לא היה כל ספק באשר להשתייכותם לטווח התופעות הנחקרות.

למרות שפיאד'ה לא ייחס למאפיינים אלה כל חשיבות תיאורטית, ותיאר אותם כמאפיינים חיצוניים של דיבור אגוצנטרי, שלושה מאפיינים של דיבור אגוצנטרי נראו לנו חשובים מלכתחילה:

1. דיבור אגוצנטרי הוא מונולוג שיתופי, דיבור שמופיע רק כשהילד נמצא בחברת ילדים אחרים העוסקים באותה פעילות, ולא כשהילד נמצא לבדו.

2. מונולוג שיתופי זה מלווה באשליה של הבנה (כפי שציין פיאוד'ה עצמו). הילד מאמין שההתבטאויות האגוצנטריות שלו מובנות לסובבים אותו.

3. לדיבור האגוצנטרי אופי של דיבור חיצוני, הוא דומה לדיבור חברתי כיוון שהוא לא מבוטא בלחישה או בשקט.

שלושת המאפיינים האלה של דיבור אגוצנטרי לא יכולים להיות מקריים. דיבור אגוצנטרי עדיין אינו מובחן מספיק מדיבור חברתי (ומכאן אשליית ההבנה); הוא אינו מנותק ממצב אובייקטיבי (לכן המונולוג השיתופי) ואינו נפרד בצורתו מדיבור חברתי (מושמע בקול). די בכל אלה כדי לעורר אצלנו את הספק לגבי התפיסה שלפיה מקור הדיבור האגוצנטרי הוא בחיברות בלתי-מספיק. בניגוד לכך, המאפיינים האלה מצביעים על חיברות נרחב מדי ובידול מועט מדי בין "דיבור עבור עצמי" לבין "דיבור עבור אחרים". דיבור אגוצנטרי, "דיבור עבור עצמי", נוצר ככל הנראה בתנאים האובייקטיביים והסובייקטיביים האופייניים לדיבור חברתי, "דיבור עבור אחרים".

הערכתנו את שלושת מאפייני הדיבור האגוצנטרי אינה תוצר של הנחות מוקדמות. גם גרינבאום (Grunbaum),¹⁷ בהתבססו על הנתונים של פיאוד'ה, הגיע להערכה דומה מבלי לערוך כל ניסויים. גרינבאום טען שיש מקרים שבהם תצפית שטחית בלבד מצביעה על כך שהילד שקוע כל כולו בעצמו. רושם מוטעה זה נוצר משום שאנחנו מצפים שהילד בן השלוש יתייחס באופן לוגי לסובב אותו. הואיל ויחס לוגי למציאות אינו אופייני לילד בגיל כה מוקדם, אנו מניחים בטעות, שהילד שקוע במחשבות ובדמיונות שלו עצמו, שהוא פועל באופן אגוצנטרי. ילדים בגילאי שלוש עד חמש העוסקים במשחק משותף מתייחסים לעתים קרובות אל עצמם בלבד; כל אחד מדבר רק אל עצמו. ממרחק, דיבור זה נראה כשיחה, אך ניתוח מקרוב מצביע על כך שזהו מונולוג שיתופי שהמשתתפים בו אינם

מקשיבים זה לזה ואינם משיבים זה לזה. דוגמה טיפוסית זו לנטייה האגוצנטרית של ילדים מוכיחה את התלות החברתית של שכלם. המונולוג השיתופי אינו מייצג התנתקות מכוונת מהחברה או אוטיזם כפי שמגדירים בפסיכולוגיה בת-זמננו; מצב הדברים האמיתי הפוך לגמרי. אפילו פיאז'ה, שמדגיש את האגוצנטריות של ילדים, מבחין בכך שבמונולוג השיתופי ילדים מאמינים שהם מדברים ומקשיבים זה לזה. אמנם נכון שהם אינם מקשיבים זה לזה אך רק משום שהם מניחים שהמחשבות של כל אחד הן נחלת הכלל, גם אם מחשבות אלה לא בוטאו כראוי או לא בוטאו בכלל.

לפי גרינבאום זוהי הוכחה לכך שהנפש של הילד טרם התנתקה מספק מהשלם החברתי. אך ההכרעה הסופית בשאלה זו אינה תלויה בפרשנות זו או אחרת אלא בניסוי. בניסוי שערכנו ביצענו וריאציות בשלוש התכונות המאפיינות דיבור אגוצנטרי: הבעתו בקול, מונולוג שיתופי ואשליית ההבנה. כדי לעמוד על טבעו ומקורו של הדיבור האגוצנטרי חזקנו והחלשנו באופן שיטתי כל אחת מהתכונות האלה.

בסדרת הניסויים הראשונה ניסינו להרוס את האשליה שדיבור אגוצנטרי מובן על ידי ילדים אחרים. לאחר שמדדנו את מקדם הדיבור האגוצנטרי של הילד במצב דומה לגמרי למצב בניסויים של פיאז'ה, מיקמנו את הילד במצב חדש: בסביבת ילדים חירשים-אילמים או בסביבה של ילדים המדברים רק בשפה זרה. מכל הבחינות האחרות, תנאי הניסוי נותרו ללא שינוי. המשתנה היחיד בניסוי זה היה אשליית ההבנה. במצב המקורי אשליה זו נוצרה באופן טבעי. בניסויים החדשים אשליה זו הייתה בלתי-אפשרית. מצאנו שכאשר הוסרה אשליית ההבנה, חלה ירידה חדה במקדם הדיבור האגוצנטרי, שהגיע ברוב המקרים לאפס ובשאר המקרים הצטמצם פי שמונה.

תוצאות הניסויים אינם מותירים מקום לספק שאשליית ההבנה אינה מקרית; היא אינה תוספת או תופעת-לוואי של הדיבור האגוצנטרי, אלא קשורה אתו בקשר פונקציונלי. נתונים אלה נראים פרדוקסליים לפי התיאוריה של פיאז'ה. מבחינתו, ככל שהמגע הפסיכולוגי של הילד עם

חברת הילדים שסביבו חלש יותר, ככל שהמצב דורש ממנו פחות התאמה של מחשבתו ודיבורו לאחרים, כך תתבטא האגוצנטריות של חשיבתו ודיבורו ביתר חופשיות. אילו הדיבור האגוצנטרי של הילד היה אכן נובע מחיבור בלתי-מספיק של מחשבתו ודיבורו, כפי שמניח פיאז'ה, אזי הסרת אשליית ההבנה הייתה צריכה להעלות את מקדם הדיבור האגוצנטרי ולא (כפי שקרה למעשה) להוריד אותו. על פי ההיפותזה שלנו, לעומת זאת, נתונים אלה הוכחה ישירה לכך שהמקור האמתי של דיבור אגוצנטרי הוא אינדיבידואליזציה בלתי-מספקת של "דיבור עבור עצמי", שדיבור זה אינו יכול להתקיים בנפרד מדיבור חברתי. כאשר מסירים את אשליית ההבנה, החיונית לדיבור חברתי – נעלם הדיבור האגוצנטרי.

בסדרת הניסויים השנייה, המשתנה היה המונולוג השיתופי. כמו בסדרה הראשונה, תחילה נמדד מקדם הדיבור האגוצנטרי של הילד במצב מסוים שבו הוא התבטא במונולוג שיתופי. לאחר מכן פעילות הילד הועברה למצב אחר שבו נמנעה האפשרות לקיים מונולוג שיתופי: הילד מוקם בחברת ילדים זרים לו (ילדים שאתם הוא לא דיבר לפני, במהלך או אחרי הניסוי), או ליד שולחן נפרד בפנית החדר, או בבידוד מסוים כשאפילו החוקר עזב את הילד לבדו. באופן כללי התוצאות שהתקבלו מניסויים אלה תואמות את ממצאי סדרת הניסויים הראשונה. מניעת המונולוג השיתופי במצב בלתי-משתנה מכל בחינה אחרת, הובילה לירידה חדה במקדם הדיבור האגוצנטרי. ירידה זו הייתה פחות דרמטית בסדרת הניסויים השנייה מאשר בסדרה הראשונה. רק לעתים נדירות המקדם ירד עד לאפס, ובממוצע היחס בין מקדם הדיבור האגוצנטרי בסדרה הראשונה ובסדרת הניסויים השנייה עמד על שישה לאחד. השיטות השונות של מניעת המונולוג השיתופי התבטאו בדרגות שונות של ירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי. אך המגמה הכללית של ירידה במקדם זה התבטאה בבירור.

נוכל, אם כן, לשוב ולפרט כאן את הטענות שהצגנו זה עתה לגבי סדרת הניסויים הראשונה. ברור שהמונולוג השיתופי אינו תופעה נלווית

או מקרית של דיבור אגוצנטרי, אלא הוא קשור עמו בקשר פונקציונלי. מבחינת ההיפותזה של פיאז'ה, נגדה אנו יוצאים, ממצאים אלה הם פרדוקסליים. אם מקור הדיבור האגוצנטרי הוא בחיבורות הבלתי-מספיק של החשיבה והדיבור של הילד, הרי שמניעת קשר חברתי הייתה צריכה להוביל לעלייה מהירה במקדם שלו. הנתונים, לעומת זאת, מאשרים את המסקנה הנובעת מההיפותזה שלנו. אם יסוד הדיבור האגוצנטרי בהבחנה הבלתי-מספקת של "דיבור עבור עצמי" מ"דיבור עבור אחרים", הרי שמניעת המונולוג השיתופי צריכה להוביל לירידה במקדם זה. הנתונים מאשרים הנחה זו במלואה.

בסדרת הניסויים השלישית, התמקדנו בביטוי הקולי של הדיבור האגוצנטרי. לאחר מדידת מקדם הדיבור האגוצנטרי במצב ההתחלתי, הילד הועבר למצב אחר שבו הוגבלה או נמנעה ממנו האפשרות לביטוי קולי. במצב אחד, הושבנו את הילד באולם גדול רחוק מילדים אחרים; בשני, מחוץ לכותלי המעבדה, ניגנה תזמורת או שהיה רעש חזק אחר שהפריע לשמיעת הקול של הילד את עצמו ואת האחרים; בשלישי, נאסר על הילד לדבר בקול והיה עליו לשוחח רק בלחשיה. בכל אחד ממצבים אלה מצאנו ירידה חדה במקדם הדיבור האגוצנטרי. במקרה זה הירידה במקדם התבטאה באופן מורכב יותר מאשר בסדרת הניסויים השנייה. היחס בין המקדם במצב ההתחלתי והמשתנה היה חמש וארבע עשיריות לאחד. ההדרגתיות בין המצבים השונים התבטאה באופן ברור יותר מאשר בסדרה השנייה. אך שוב נמצאה בבירור הנטייה העיקרית של ירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי כאשר נמנעה האפשרות לביטוי קולי. נתונים אלה מייצגים שוב פרדוקס מבחינת ההיפותזה של פיאז'ה, אך הם מספקים תמיכה מלאה להיפותזה שלנו.

בשלוש סדרות הניסויים מטרטנו הייתה זהה. התמקדנו בשלוש תופעות המופיעות כמעט בכל ביטוי של דיבור אגוצנטרי אצל ילדים: המונולוג השיתופי, אשליית ההבנה והביטוי הקולי. שלוש התופעות האלה משותפות לדיבור אגוצנטרי ולדיבור חברתי. ביקשנו להשוות את המצבים שבהם תופעות אלה נוכחות או נעדרות. מצאנו שמניעת תופעות

הדיבור המשותפות ל"דיבור עבור עצמי" ול"דיבור עבור אחרים" הובילה בהכרח לירידה בדיבור האגוצנטרי. מכאן נוכל להסיק שהדיבור האגוצנטרי של ילדים הוא דפוס דיבור נבדל מבחינה פונקציונלית ומבחינה מבנית מדיבור חברתי, אך מבחינת ביטוי הדיבור האגוצנטרי טרם התנתק סופית מהדיבור החברתי שבתוכו הוא צומח ומתפתח.

על מנת להבהיר את משמעות ההיפותזה שלנו נפנה לדוגמה הבאה: אני יושב ליד שולחן הכתיבה שלי ומדבר אל אדם הנמצא מאחוריי, אדם שאיני רואה. מבלי שאבחין בכך, אותו אדם עוזב את החדר בעוד אני ממשיך לדבר, תוך אשליה שמאזינים לי ומבינים אותי. במקרה כזה, הדיבור שלי מזכיר מבחינת ביטוי החיצוני דיבור אגוצנטרי, כלומר "דיבור עבור עצמי". אך מבחינה פסיכולוגית זהו ללא ספק דיבור חברתי.

הבה נשווה מצב זה לדיבור האגוצנטרי של הילד. לפי התיאוריה של פיאז'ה המצב הפוך: מנקודת מבטו של הילד, כלומר מבחינה פסיכולוגית ומבחינה סובייקטיבית, הדיבור הזה אגוצנטרי במובן זה שהוא מכוון אל העצמי. רק מבחינת ביטוי החיצוני זהו דיבור חברתי. אופיו החברתי הוא אשליה, כשם שבדוגמה שלעיל הטבע האגוצנטרי של הדיבור שלי הוא אשליה.

לפי ההיפותזה שלנו המצב מורכב הרבה יותר. מבחינה פונקציונלית ומבחינה מבנית הדיבור של הילד הוא אגוצנטרי. מבחינות אלו זוהי צורת דיבור מיוחדת ועצמאית. מבחינת אופיו הפסיכולוגי, הדיבור הזה הוא דיבור סובייקטיבי, אך האופי המיוחד והעצמאי של צורת דיבור זו עדיין לא התפתח במלואו; הילד לא מודע לו כדיבור פנימי, הוא עדיין לא לגמרי מבדיל בין דיבור זה לבין "דיבור עבור אחרים". גם מבחינה אובייקטיבית, הדיבור האגוצנטרי נבדל מדיבור חברתי, אך שוב, לא לגמרי, כיוון שדיבור זה יכול להופיע רק במצבים שבהם אפשרי גם דיבור חברתי. התוצאה היא שמבחינה סובייקטיבית ומבחינה אובייקטיבית דיבור אגוצנטרי הוא דפוס דיבור מעורב, דפוס דיבור שמופיע במעבר מ"דיבור עבור אחרים" אל "דיבור עבור עצמי". זוהי החוקיות העיקרית של התפתחות הדיבור הפנימי. מבחינת הפונקציה והמבנה, כלומר

מבחינת טבעו הפסיכולוגי, "דיבור עבור עצמי" (כלומר, דיבור פנימי) הולך ונעשה פנימי, יותר מאשר על פי אופן הביטוי החיצוני שלו.

בכך הגענו לאישוש ההנחה שלנו. חקר הדיבור האגוצנטרי והתפתחות מאפייני המבנה והפונקציה שלו, הם המפתח לחקר טבעו הפסיכולוגי של הדיבור הפנימי. נעבור עתה לפירוט התוצאות של מחקרנו ולתיאור קצר של המישור השלישי במעבר מהמחשבה אל המילה – מישור הדיבור הפנימי.

T

חקר התפתחות הדיבור הפנימי באמצעות השיטה של חקר התפתחות הדיבור האגוצנטרי שכנע אותנו שהדיבור הפנימי אינו דיבור חסר קול אלא פונקציית דיבור ייחודית, בעלת מבנה שונה מזה של דיבור חיצוני. מאפיין ספציפי עיקרי של הדיבור הפנימי הוא התחביר המיוחד שלו. בחקר התחביר של הדיבור הפנימי מצאנו תכונה מרכזית שיש לה נטייה לצמיחה דינמית המתאימה להתפתחות הדיבור האגוצנטרי. תכונה זו היא האופי המקוטע והמקוצר של דיבור פנימי בהשוואה לדיבור חיצוני.

למעשה אין בכך משום גילוי חדש. כל מי שחקר את הדיבור הפנימי, גם אלה שיצאו מעמדה ביהיוריסטית, כמו ווטסון, שם לב לתכונה זו וציין את הקיטוע והקיצור כתכונה מרכזית המאפיינת את הדיבור הפנימי. רק חוקרים שהעמידו דיבור פנימי על שחזור של דיבור חיצוני בזיכרון, הציגו את הדיבור הפנימי כהשתקפות של הדיבור החיצוני. אך ככל הידוע לנו איש לא המשיך מעבר למחקר תיאורי של מאפיין זה. לא נערך אפילו ניתוח תיאורי שיטתי של תופעה מרכזית זו. כך קרה שמחקרים קודמים הותירו ללא הבחנה וללא פירוט תופעות רבות הקשורות לאופי המקוטע והמקוצר של הדיבור הפנימי כשהן מבולבלות כפקעת סבוכה.

על ידי ניתוח גנטי ניסינו תחילה להפריד בין התופעות השונות המאפיינות את הדיבור הפנימי, לחפש את ההסברים והסיבות המתאימים. ווטסון הניח שמקור האופי המקוצר של חשיבה ושל דיבור חסר-קול הוא

בתופעות של כעין "מעגלי-קצר" המופיעות בעת רכישת שליטה במיומנויות מסוימות. הוא טען שגם אילו יכולנו לחשוף את כל התהליכים הפנימיים הסמויים האלה ולתעד אותם, עדיין היו נותרים בהם קיצורים וחסכון רבים כל כך עד שלא היה ניתן לזהותם. רק אם נעקוב אחרי התפתחותם מתחילתה ועד סופה – כלומר מנקודת ההתחלה שבה התהליכים האלה מושלמים והופכים לחברתיים, ועד לנקודת הסיום שבה הם אינם משמשים להסתגלות חברתית אלא להסתגלות אינדיבידואלית – רק אז נוכל לעמוד על טיבם במלואו. גם אילו עלה בידנו להקליט דיבור פנימי, הוא עדיין היה נותר מקוצר ובלתי-מובן בהשוואה לדיבור חיצוני.

ניתן לצפות בתופעה אנלוגית בהתפתחות הדיבור האגוצנטרי של ילדים. דיבור אגוצנטרי מתפתח לנגד עינינו עם העלייה בגיל, בתהליך שמגיע לשיאו על סף גיל בית הספר, כשהדיבור האגוצנטרי מתקרב לדיבור הפנימי. כפי שציין פיאז'ה, אם איננו יודעים מהו המצב שבו הוא מופיע, הדיבור האגוצנטרי יהיה בלתי-מובן. חקר הדינמיקה המאפיינת התפתחות זו אינו מותיר מקום לספק שאם נמשיך לעקוב אחריה היא תוביל לדיבור פנימי מקוצר וקטוע כל כך עד שיהא בלתי-מובן. כך, על ידי חקר התפתחות הדיבור האגוצנטרי, אנו יכולים לעקוב אחר ההופעה ההדרגתית של התכונות המאפיינות את הדיבור הפנימי שלב אחר שלב, לבודד תכונות אלה זו מזו ולהסביר אותן.

ניתוח גנטי מראה ישירות כיצד ומתוך מה מופיעה תופעת הקיצור שאליה נתייחס תחילה. עם התפתחותו, הדיבור האגוצנטרי מבטא לא רק נטייה לקיצור או להחסרת מילים, מעבר סתמי לסגנון טלגרפי, אלא נטייה לצורת קיצור ייחודית המתבטאת בהשמטת הנושא במשפט ובהשאת הנושא וחלקי המשפט השייכים לו. הנטייה הזו לתחביר הנושאי בדיבור פנימי התבטאה בכל ניסוינו על פי חוקיות ברורה ובלתי-משתנה. המסקנה המתבקשת היא שצורת התחביר העיקרית של דיבור פנימי היא צורה נשואית (predicative) טהורה ומוחלטת.

על מנת להבהיר לעצמנו תכונה זו של תחביר הדיבור הפנימי, נשווה בינה לבין מצבים מסוימים שבהם היא מתבטאת בדיבור חיצוני. המחקר

מראה כי תחביר נשואי טהור מופיע בדיבור חיצוני בשני מצבים עיקריים: כשמישיבים על שאלה או כשנושא הדיון ידוע למשוחחים. על השאלה: "האם אתה רוצה כוס תה?", איש לא ישיב במשפט מלא: "לא, אני רוצה כוס תה". התשובה במקרה כזה תהיה נשואית טהורה: "לא". בדיוק באותו האופן על השאלה: "האם אחיך קרא ספר זה?", איש לא ישיב: "כן, אחי קרא ספר זה". התשובה תהיה נשואית טהורה: "כן" או "הוא קרא אותו". סוג זה של משפט נשואי אפשרי רק כיוון שהנושא – מה שהמשפט מדבר עליו – מובן למשוחחים.

מצב דומה מתרחש גם כאשר נושא המשפט ידוע למשוחחים. נתאר לעצמנו שמספר אנשים מחכים בתחנה לחשמלית כדי לנסוע בכיוון מסוים. בראותם חשמלית מתקרבת לתחנה, איש מהם לא יאמר משפט מלא: "החשמלית שחיכינו לה כדי לנסוע למקום X – מגיעה". האמירה תכלול תמיד את הנשוא בלבד: "היא מגיעה". ככל הנראה, המשפט הנשואי מופיע בדיבור היומיומי רק מכיוון שהנושא וחלקי המשפט הקשורים אליו ידועים ישירות מהמצב שבו נמצאים המשוחחים.

בשני המקרים צורה נשואית טהורה מופיעה כשנושא המשפט הנאמר נמצא במחשבות המשוחחים. אם מחשבותיהם של המשוחחים תואמות, אם הם חושבים על אותו הדבר, תיתכן הבנה באמצעות נשואים בלבד. לעומת זאת, כאשר אותו הנשוא מיוחס במחשבות המשוחחים לנושאים שונים, צצות לעתים קרובות אי-הבנות שעשויות להיות קומיות.

דוגמאות מובהקות לקיצורים כאלה של הדיבור החיצוני והעמדתו על נשואים בלבד ניתן למצוא ברומנים של טולסטוי, שעסק לעתים קרובות בפסיכולוגיה של ההבנה. "איש לא שמע את דבריו [של ניקולאי לוין הנוטה למוות], רק קיטי שמעה והבינה, כיוון שבלי הרף עקבה במחשבתה אחר צרכיו"¹⁸. היינו יכולים לומר כי במחשבותיה, העוקבות אחרי מחשבותיו של האיש הגוסס, היה אותו הנושא אליו התייחסה המילה שאיש מלבדה לא הבין. אולי הדוגמה המופלאה ביותר לכך היא הכרזת האהבה של קיטי ולוין שהתבצעה כולה באמצעות ראשי-תיבות.

"כבר מזמן רציתי לשאול אותך משהו"

הוא הישיר מבט אל עיניה, שמבטן מלטף וחרד כאחד.

”בבקשה, תשאל.”

”הנה,” אמר ורשם ראשי-תיבות: כ, א, ל: ז, ב, א, ה, ל, ל, א, ר, א?
האותיות האלה אמרו: ”כאשר אמרת לי: זה בלתי אפשרי, התכוונת
לעולם לא, או רק אז?” לא היה מקום להניח שיעלה בידה להבין את
המשפט הארוך הזה, אבל הוא הביט בה כאילו כל חייו תלויים בכך
שתדע לפענח את המלים הללו.

היא הביטה בו בכובד-ראש, קימטה את מצחה, השעינה אותו על ידה
והתחילה קוראת. פעם או פעמיים הציצה בו ומבטה שאל: ”אני
מנחשת נכון?”

”הבנתי,” אמרה והסמיקה.

”איזו מילה זו?” שאל והורה על הלמ”ד של לעולם.

”לעולם,” אמרה, ”אבל זה לא נכון!”

הוא מיהר ומחה את הכתוב, הושיט לה את הגיר וקם. קיטי רשמה:
א, ל, י, ל, א.

... ופתאום זהרו פניו: הוא הבין. האותיות אמרו: ”אז לא יכולתי
להשיב אחרת”

הוא תלה בה מבט שואל, חושש.

”רק אז?”

”כן” השיב לו חיוכה.

”וע... ועכשיו?” שאל

”נו, בוא תקרא. אני אכתוב למה הייתי מייחלת, מייחלת מאד!” והיא
רשמה את ראשי-התיבות: ש, ל, ל, ו, כ, מ, ש, שפירושן: ”שתוכל
לסלוח לי ולשכוח כל מה שהיה.”

הוא חטף את הגיר באצבעות מאומצות ורועדות, ושבר אותו ברושמו
את ראשי-התיבות של: ”אין לי מה לסלוח ומה לשכוח, מעולם לא
הפסקתי לאהוב אותך.”

היא העיפה בו מבט בחיך דומם.

“הבנתי”, אמרה בלחישה.

הוא התיישב וכתב משפט ארוך. היא הבינה הכול, ובלי לשאול אותו “זה נכון?” לקחה את הגיר והשיבה מיד.

שעה ארוכה לא הצליח להבין מה כתבה, והציץ שוב ושוב לתוך עיניה. מוחו כמו נאטם מרוב אושר. בשום פנים לא הצליח לנחש את המילים שהתכוונה אליהן. אבל מתוך עיניה הנפלאות, הזורחות בחמדה, הבין כל מה שביקש לדעת. והוא כתב שלוש אותיות. אך הוא עוד לא גמר לכתוב והיא כבר קראה מעבר לזרועו והשלימה בעצמה והשיבה בכתב: כן... .

בשיחתם נאמר הכול. נאמר שהיא אוהבת אותו ושתגיד זאת לאביה ולאמה, ושהוא יבוא אליהם מחר בבוקר.¹⁹

לדוגמה זו חשיבות פסיכולוגית יוצאת דופן, כיוון שקטע זה, כמו, למעשה כל סיפור האהבה בין לוין וקיטי, לקוח מהביוגרפיה האישית של טולסטוי עצמו. בדיוק בדרך זו הוא התוודה בפני סוניה ברוס (Sonia Behrs), אשתו לעתיד, על אהבתו. כמו הדוגמה הקודמת, גם דוגמה זו קשורה קשר ישיר לתופעת הקיצור של הדיבור הפנימי. כאשר המחשבות והתודעות של המשוחחים זהות, מצטמצם עד למינימום תפקידן של המילים בהשגת הבנה מלאה. ביצירה אחרת טולסטוי מפנה את תשומת לב הקורא לעובדה שהבנה מיידיית כזו באין מילים, על ידי דיבור מקוצר, בין בני אדם שקיים ביניהם קשר פסיכולוגי הדוק, היא הכלל יותר מאשר היוצא מן הכלל. “לוין כבר התרגל לבטא את מחשבותיו בתנופה נועזת בלי לטרוח להלביש אותן במילים מדויקות, הוא ידע שברגע יאהבה ענוגים כאלה, כמו עכשיו, די יהיה לאשתו גם ברמז להבין מה הוא מבקש לומר, והיא אמנם הבינה.”²⁰

חקר קיצורים בדיבור, הוביל את יקובינסקי (Iakubinskii)²¹ למסקנה שלהבנה על ידי ניחוש ולכן גם לדיבור מרומז, תפקיד מרכזי בתקשורת

באמצעות דיבור כאשר למשוחחים אפרצפציה משותפת. הבנת דיבור דורשת ידע מוקדם על אודות העניין שבו מדובר. לפי פוליבנוב (Polivanov),²² "למעשה, לכל מה שאנחנו אומרים נדרש מאזין המבין במה המדובר. אילו כל מה שביקשנו לבטא היה מצוי במשמעות הפורמלית של המילים הנאמרות, היינו נאלצים לומר הרבה יותר מילים לביטוייה של כל מחשבה ומחשבה. אנחנו מדברים באמצעות רמזות הכרחיות".²³ יקובינסקי צדק כשטען שקיצורים כאלה הם תכונה תחבירית ייחודית של דיבור בעל פשטות אובייקטיבית עצומה בהשוואה לזו של דיבור יותר דיסקורסיבי. פשטות התחביר, חלוקה תחבירית מינימלית, הביטוי התמציתי והמרוכז של מחשבות, מספר מילים מצומצם, כל אלה הן תכונות המאפיינות את הנטייה להשתמש במשפטים נשואיים המתבטאת במצבים מסוימים בדיבור חיצוני.

מקרים קומיים של חוסר הבנה מהסוג שצוין לעיל, מהווים ניגוד גמור להבנה כזו המבוססת על תחביר מקוצר. דוגמא למקרה כזה היא הפרודיה של פושקין על שיח חירשים:

שני חירשים באים לדין לפני שופט חירש אף הוא.

"אדון שופט", צועק אחד, "את פרתי גנב הוא".

"לא היו דברים מעולם", טוען כנגדו השני,

"אותו שדה הוא ברשותנו עוד מימי אבי-זקני".

"בושו לכם להתקוטט כה", פוסק השופט בגערה, "אך אין זו אשמתכם, כי אם אשמת הנערה".²⁴

שני מקרים קיצוניים אלה – שיחתם של קיטי ולוין לעומת שיח החירשים – הם שני קטבים שביניהם סוכבת תופעת הקיצור של דיבור חיצוני. כאשר מחשבות המשוחחים מתמקדות בנושא משותף, תיתכן הבנה מלאה על ידי מקסימום של דיבור מקוצר ותחביר פשוט ביותר. אם, לעומת זאת, הנושא במחשבות המשוחחים שונה, לא תושג הבנה גם אם הדיבור יהיה מפורט ביותר. שני אנשים המייחסים תוכן שונה לאותה מילה או שיש להם פרספקטיבות שונות מאוד, לא יוכלו לרוב

להגיע להבנה. כפי שאומר טולסטוי, אנשים החושבים בדרכים מקוריות ובבידוד מתקשים להבין את מחשבותיהם של אחרים וקשורים במיוחד למחשבות של עצמם. לעומת זאת, בין אנשים הנמצאים במגע קרוב תיתכן הבנה שאותה מכנה טולסטוי הבנה "לקונית וברורה", הבנה כמעט ללא מילים שבמהלכה מועברות אף המחשבות המורכבות ביותר.

ה

לאחר שניתחנו בדוגמאות אלה את תופעות הקיצור בדיבור חיצוני, נוכל לשוב אל אותה התופעה בדיבור הפנימי. כפי שאמרנו, תופעת הקיצור מופיעה בדיבור פנימי באופן סדיר ולא רק במצבים מיוחדים. משמעות התופעה מתבררת כאשר משווים בין דיבור חיצוני, דיבור כתוב ודיבור פנימי.

פוליבנוב הבחין בכך שאילו כל מה שברצוננו לומר היה כלול במשמעות הפורמלית של המילים שבהן אנו משתמשים, היה צורך להשתמש בהרבה יותר מילים מאשר אנו משתמשים בדרך כלל כדי לבטא כל אחת ממחשבותינו. זהו בדיוק המצב שאנו מוצאים בדיבור כתוב. בדיבור כתוב, הרבה יותר מאשר בדיבור קולי, המחשבה מקבלת ביטוי באמצעות המשמעות הפורמלית של המילים. דיבור כתוב הוא דיבור בהיעדר בן-שיח. לכן, הדיבור הכתוב מורחב מאוד והפירוט התחבירי שלו מקסימלי. הבנה באמצעות רמזים כמעט שאינה אפשרית בדיבור כתוב. המצבים השונים שבהם נמצא כל אחד מבני-השיח בדיבור כתוב אינם מאפשרים קיומו של נושא משותף במחשבותיהם. לכן, בהשוואה לדיבור קולי, דיבור כתוב מחייב שימוש במספר רב של מילים. כפי שציין תומפסון (Thompson) בדיבור כתוב משתמשים בדרך כלל במילים, בכיטויים ובמבנים שהיו נראים בלתי-טבעיים בדיבור קולי. הביטוי של גריבוידוב (Griboedov) "הוא מדבר כפי שהוא כותב", מתייחס למצב

הקומי שבו השפה העשירה במילים והמורכבת תחבירית של דיבור כתוב מועברת לדיבור קולי.

בעיית הגיוון הפונקציונלי של הדיבור הפכה לאחרונה לאחת השאלות המרכזיות במחקר הבלשני. מתברר שאפילו מנקודת מבטו של הבלשן השפה אינה עוד דפוס אחד של פעילות דיבור אלא אוסף של פונקציות דיבור מגוונות. ניתוח השפה מההיבט הפונקציונלי תוך התמקדות בתנאים ובמטרות של הבעת הדיבור, עומדים במרכז תשומת הלב של החוקרים. כבר הומבולט עמד על הגיוון הפונקציונלי של הדיבור בהתייחסו לשפת השירה ולשפת הפרוזה. שירה ופרוזה שונות זו מזו מבחינת השימוש ומבחינת האמצעים. הן אינן יכולות להתאחד משום ששירה קשורה קשר בלתי נפרד למוזיקה בעוד שפרוזה שייכת באופן אקסקלוסיבי לשפה. שפת הפרוזה, לפי הומבולט, מובחנת על ידי השימוש שהיא עושה ביתרונות השפה, שאותם היא כופפת למטרותיה. על ידי הכפפת השפה וחיבור המשפטים מתפתחת בפרוזה קיצביות-הרמונית (eurythmy) לוגית התואמת את התפתחות המחשבה, קצביות-הרמונית לוגית שבתוכה הפרוזה בונה את המטרות שלה עצמה. לכל אחת מצורות דיבור אלה תכונות ייחודיות לגבי בחירת הביטויים, השימוש בדפוסים דקדוקיים, והשיטה התחבירית של הכללת המילה בדיבור.

לפי הומבולט, אם כן, לדפוסי דיבור השונים מבחינת מטרותם וייעודם יש לקסיקון, דקדוק ותחביר ייחודיים משלהם. זהו רעיון בעל חשיבות מכרעת. הומבולט עצמו וגם פוטבניה (Potebnia)²⁵ שהמשיך בדרכו ופיתח את רעיונותיו, לא עמדו אמנם על מלוא חשיבות זו ולא המשיכו מעבר להפרדה הראשונית בין השירה והפרוזה, אך הם עשו הפרדה נוספת בתוך הפרוזה, בין צורות של שיחה העמוסה במחשבות ומידע לבין שיחה או פטפוט יומיומי המשמשים רק לתקשורת של ענייני יומיום. בכל זאת, לרעיון זה, שבמשך תקופה ארוכה נשכח על ידי הבלשנים וזוכה לתחייה מחודשת רק בעת האחרונה, יש חשיבות מכרעת לא רק עבור הבלשנות אלא גם עבור הפסיכולוגיה של הלשון. יקובינסקי מציין שעצם הצגת השאלה הזו זרה לבלשנות.

למרות זאת הפסיכולוגיה של הדיבור וחקר הלשון הובילו אותנו למטרה אחת: ההבחנה בין הסוגים הפונקציונליים של הדיבור. עבור הפסיכולוגיה של הדיבור וגם עבור הבלשנות חשובה במיוחד ההבחנה בין דפוסי דיבור דיאלוגי לבין דיבור מונולוגי. דיבור כתוב ודיבור פנימי הם דפוסי דיבור מונולוגיים. דיבור קולי הוא לרוב דיאלוגי.

דיאלוג מניח תמיד שלמשתתפים יש ידע על אודות הנושא הנידון, מה שמאפשר קיצור בדיבור קולי ויוצר, במצבים מסוימים, אפילו משפטים ושואיים. דיאלוג מניח תפיסה ויזואלית של בן-השיח, אפשרות לראות את המימיקה והמחוות שלו ואפשרות לשמוע את איטונציית הדיבור. כך מתאפשרת הבנה של המחשבה על ידי רמזים. רק בדיבור קולי יכולה להיווצר שיחה שבה, כפי שאמר טארד (Tarde),²⁶ הדיבור הוא רק תוספת להחלפת מבטים.

כבר דנו בנטייה של הדיבור הקולי לקיצור, ולכן נדון עתה רק בהיבט האקוסטי של הדיבור תוך הבאת דוגמה קלסית מיצירתו של דוסטויבסקי. דוגמה זו מראה עד כמה האינטונציה עוזרת להבחנה דקה בהבנת משמעות של מילים.

ב"יומנו של סופר" מספר דוסטויבסקי על שפתם של שיכורים, המהווה לא יותר מאשר מילה אחת שאין להדפיס אותה:

יום ראשון אחד, לקראת לילה, הזדמנה לי הליכה בת כ-15 צעדים לצד חבורה של שישה שיכורים, ולפתע נוכחתי לדעת שאפשר לבטא את כל המחשבות, התחושות ואף ההגיגים העמוקים ביותר באמצעות אותו שם עצם יחיד, שאף הרבה הברות אין בו. הנה אחד הבחורים מבטא את אותו שם עצם בתוקפנות ובחריפות, כדי להביע את דעתו השלילית ביותר בנוגע למשהו שעליו נסבה שיחתם לפני-כן. השני משיב לו באמצעות אותו שם העצם, אלא בטון ובמשמעות אחרים לגמרי – בביטוי ספק גמור בצדקת התנגדותו של הבחור הראשון. השלישי נתקף רוגז כנגד דעותיו של הבחור הראשון, מתערב במרץ בשיחה וצועק בכיוונו של הראשון את אותו שם העצם, אלא שהפעם כקללה. אז מתערב שוב הבחור השני, פונה

בכעס אל השלישי ועוצר בעדו, כשמשמעות דבריו הינה כמו "מה קרה שאתה ככה מתערב? אנחנו דנו בדברים בשקט ואתה – למה מאיפה צצת והתחלת לקלל?" ואת כל המחשבה הזו הוא ביטא במילה אחת, אותה מילת קסם, תוך הרמת יד והנחתה על כתפו של הבחור השלישי. לפתע הבחור הרביעי, הצעיר ביותר בחבורה, ששתק עד כה, הגיע ככל הנראה לפתרון הקושי שהתחיל את הויכוח, הרים את ידו וצעק בהתלהבות... אתם חושבים לבטח שהוא צעק אאוריקה? מצאתי. מצאתי? לא, לא אאוריקה ולא מצאתי; הוא רק חזר שוב ושוב על אותו שם העצם שלא יאה לי לצטטו כאן. הוא חזר עוד ועוד על אותה המילה עצמה ועל מילה אחת בלבד, בלוויית צווחות גיל, שהיו כנראה חזקות במיוחד, משום שזה לא נשא חן בעיני הבחור השישי הזועף והשתקן, המבוגר ביותר ביניהם שתכף ומיד קטע את התלהבות הבוסר של הבחור הצעיר בפנותו אליו בקול בס חמור-סבר ונימת הטפה באומרו... כן, כן, את אותו שם העצם שאל לנו לחזור עליו בנוכחות גברות... אמנם אותו שם העצם ביטא חד וברור "מה ת'צורח, קורע ת'גרון", וכך מבלי לומר אף לא מילה אחת אחרת, הם חזרו על מילה קטנטנה אחת שש פעמים, איש אחר חברו, והבינו האחד את השני לחלוטין. זוהי עובדה – ואני הייתי עד לה.²⁷

כאן אנו מוצאים מקור נוסף למגמת הקיצור האופיינית לדיבור הקולי. דוסטויבסקי כותב שאפשר לבטא את כל המחשבות, התחושות – אפילו מהלך שלם של טיעון – באמצעות מילה אחת בודדת. הדבר מתאפשר על ידי שינויים באינטונציה כדי להעביר את ההקשר הפסיכולוגי של הנאמר, שרק במסגרתו ניתן להבין את המילה הנאמרת. בשיחה שדוסטויבסקי מצותת לה ההקשר היה תחילה דחייה מתנשאת, אחר כך ספק, אחריו התנגדות וכו'. ככל הנראה כאשר אפשר לבטא את התוכן הפנימי של המחשבה באמצעות אינטונציה, הדיבור יכול להגיע למידת קיצור קיצונית כזו, עד ששיחה שלמה תתנהל באמצעות מילה יחידה.

ברור ששני מאפיינים אלה, העוזרים לקיצור הדיבור – הידיעה המשותפת שיש לבני-השיח על אודות הנושא וביטוי המחשבה באמצעות אינטונציה, הם בלתי-אפשריים בדיבור כתוב. לכן בדיבור כתוב אנו נאלצים להשתמש ביותר מילים כדי לבטא מחשבה מאשר בדיבור קולי. לכן בדיבור כתוב יש יותר מילים, הוא מדויק יותר ומורחב יותר מכל צורת דיבור אחרת. בדיבור כתוב, עלינו לבטא במילים את מה שזוכה בדיבור קולי לביטוי על ידי אינטונציה ותפיסה ישירה של הנושא.

שצ'רבה (Shcherba)²⁸ מציין שדיאלוג הוא צורת הדיבור הטבעית ביותר. הוא טוען שמונולוג הוא במידה מסוימת דפוס לשוני מלאכותי ושרק בדיאלוג בא לידי ביטוי טבעה האמתי של השפה. אכן, מהבחינה הפסיכולוגית, הדיאלוג הוא דפוס הדיבור הראשוני. יקובינסקי ביטא רעיון דומה כשטען שהדיאלוג, למרות היותו בכירור תופעה תרבותית, הנו בד בבד תופעה טבעית הרבה יותר מאשר המונולוג (Iakubinski, 1923). מונולוג הוא דפוס דיבור גבוה ומורכב יותר, שהתפתח מאוחר יותר מהדיאלוג. בהקשר זה, אנו מעוניינים רק בנטייה של שני דפוסי דיבור אלה לקיצור ולהעמדת הדיבור על משפטים נשואיים.

הקצב המהיר המאפיין את הדיבור הקולי אינו מסייע להתפתחות הפעילות הלשונית כפעולה רצונית מורכבת, כלומר כפעולה המאופיינת בשיקול דעת, קונפליקט בין מניעים, ובחירה. נהפוך הוא, הקצב המהיר של הדיבור הקולי מניח מראש את ביצועו כפעילות רצונית פשוטה המורכבת מאלמנטים מוכרים. דבר זה מתברר בתצפית פשוטה. בניגוד למונולוג ובמיוחד בניגוד לדיבור כתוב, הדיאלוג מתנהל כהתבטאות מהירה וכמעט אקראית. דיאלוג הוא דו-שיח המורכב ממענה לשון, משרשרת תגובות. דיבור כתוב, לעומת זאת, קשור מראשיתו למודעות וכוונה תחילה. משום כך הדיאלוג כולל לרוב את האפשרות להתבטאות חלקית, מרומזת, לשימוש רק בחלק מהמילים שהיו נדרשות לביטוי אותה המחשבה בדיבור מונולוגי. בניגוד לפשטות הקומפוזיציה של הדיאלוג, המונולוג מאופיין בקומפוזיציה מורכבת שמחדירה עובדות של דיבור לתוך שדה התודעה. לכן קל יותר למקד את הקשב כלפי עובדות אלה

במונולוג. במונולוג, יחסי הדיבור הופכים לתנאים מגדירים או למקור ההתנסויות המופיעות בתודעה.

ברור לגמרי שהדיבור הכתוב הוא, אם כן, הניגוד הקוטבי של הדיבור הקולי. המצב הברור למשוחחים בדיבור קולי והפוטנציאל להבעה על ידי אינטונציה, מימיקה ומחוות יד, נעדר בדיבור כתוב. לכן בדיבור כתוב נשללת מלכתחילה האפשרות לקיצור, אשר מאפיינת את הדיבור הקולי. בדיבור כתוב הבנה מושגת באמצעות מילים והרכבן הנכון. דיבור כתוב הוא פעילות לשונית מורכבת. לפיכך, לדוגמה, אנו נוהגים להשתמש בטיוטות. המסלול מהדף הריק ועד לטיוטה האחרונה הוא ארוך ומסובך. אך גם ללא הטיוטה הממשית בדיבור הכתוב, תהליך שיקול-הדעת הקודם לכתיבה עצמה חשוב ביותר. בדרך כלל אנו אומרים תחילה במחשבתנו את מה שאנו עומדים לכתוב, זוהי טיוטה שבמחשבה. טיוטה מחשבתית זו היא דיבור פנימי. דיבור פנימי משמש כטיוטה מחשבתית לא רק בדיבור כתוב אלא גם בדיבור קולי. לכן עלינו להשוות בין הנטייה לקיצור בדיבור פנימי לבין הנטייה לקיצור בדיבור קולי ובדיבור כתוב.

ראינו שבדיבור קולי הנטייה לקיצור ולנשואיות טהורה מופיעה בשני מקרים: כאשר המצב שאליו מתייחסים ברור למשוחחים וכאשר הדובר מבטא את ההקשר הפסיכולוגי באמצעות אינטונציה. שני מקרים אלה נעדרים בדיבור כתוב. לכן דיבור כתוב הוא דפוס הדיבור הרחב והמפורט ביותר. אך מה באשר לדיבור הפנימי? חקרנו בדקדקות רבה את עניין הנשואיות בדיבור פנימי והגענו להנחה מסובכת, מעורפלת ומורכבת שלפיה דיבור פנימי הוא נשואי. בדיבור קולי הנטייה לנשואיות מופיעה בתכיפות ובאופן סדיר רק בסוג מסוים של מצבים. בדיבור כתוב נטייה זו אינה מופיעה לעולם, לעומת זאת בדיבור פנימי היא קיימת תמיד. נשואיות היא הצורה העיקרית והיחידה של דיבור פנימי. דיבור פנימי מורכב כולו מנשואים פסיכולוגיים. אין כאן עדיפות של הנשוא על הנושא, אלא נשואיות מוחלטת. ככלל, דיבור כתוב מורכב תמיד מנושא ונשוא. בדיבור פנימי, לעומת זאת, תקף הכלל של החסרת הנושא ושמירה על הנשוא בלבד.

על מה מבוססת נשואיות מלאה ומוחלטת זו המופיעה ככלל, בדיבור פנימי? תחילה ביססנו את האופי הנשואי של הדיבור הפנימי באופן ניסויי. מטרתנו עתה היא להסביר עובדה זו ולעמוד על טיבה. נוכל לגשת למשימה זו בשתי דרכים. באמצעות תצפיות שיעקבו אחר ההתפתחות הדינמית של הנשואיות הטהורה החל בצורותיה הראשוניות ועד לצורותיה הסופיות, או על ידי עריכת ניתוח תיאורטי של הנטייה לקיצור בדיבור כתוב ובדיבור קולי בהשוואה לנטייה זו בדיבור פנימי.

נתחיל בדרך השנייה, בהשוואה בין דיבור פנימי לבין דיבור קולי וכתוב. למעשה כבר כמעט השלמנו משימה זו והכול מוכן לניסוח הסופי. אותם התנאים המאפשרים לעתים את הנשואיות הטהורה בדיבור קולי, תנאים אשר חסרים לחלוטין בדיבור כתוב, הם חלק בלתי-נפרד מהדיבור הפנימי, הם מאפיין אינטגרלי שלו. לכן, הנטייה לנשואיות היא תופעה הכרחית של דיבור פנימי, שמתבטאת בו בצורתה הטהורה והמוחלטת ביותר. לפיכך, מבחינת מידת הפירוט והתנאים המאפשרים את החסרת הנושא, הדיבור הכתוב הוא ניגוד מוחלט לדיבור הקולי. ובהתאם, הדיבור הפנימי הוא ניגוד מוחלט לדיבור הקולי במובן ההפוך, כאשר בדיבור הפנימי שולטת נשואיות טהורה ומוחלטת. דיבור קולי ממוקם, אם כן, במרכז, בין דיבור כתוב מכאן לבין דיבור פנימי מנגד.

נבחן עתה ביתר פירוט את התנאים המסייעים לקיצור בדיבור הפנימי. נזכיר שבדיבור קולי השמטות וקיצורים מופיעים כשנושא השיחה ידוע למשוחחים. מצב כזה הוא בגדר חוק החל בדרך קבע על הדיבור הפנימי. אנו יודעים תמיד מהו המצב הפנימי ומהו הנושא בדיבור הפנימי של עצמנו. אנחנו יודעים על אודות מה אנחנו חושבים. פיאז'ה ציין שאנו מאמינים בקלות לדברינו ולכן הצורך להוכיח ולבסס את מחשבתנו מופיע רק במפגש של מחשבותינו עם מחשבותיהם של אחרים. באותו אופן, אנו תמיד מבינים את עצמנו מיד על ידי רמזים. בדיבור פנימי אנו נמצאים תמיד בסוג של מצב העשוי להופיע לעתים רחוקות למדי בשפה מדוברת. דוגמאות למצב כזה הבאנו לעיל. דיבור פנימי מתרחש תמיד במצב הדומה לדוגמה שבה הדובר בתחנת החשמלית מבטא מחשבה שלמה על

ידי המילה הבודדת "מגיעה". אנו תמיד יודעים מהן הציפיות והכוונות שלנו. איננו זקוקים למשפטים מורחבים כדוגמת: "חשמלית מספר X, שלה אנו מחכים כדי לנסוע למקום כלשהו, מגיעה". בדיבור פנימי אנו זקוקים לנשוא בלבד. הנושא תמיד נשמר בזיכרון, כשם שבכפל או בחיבור אנו שומרים בזיכרונו את היתרה. יתר על כן, בדיבור פנימי אנו יכולים תמיד לבטא את מחשבותינו מבלי להתאמץ ולהלביש אותן במילים, כמו בשיחת לויין עם אשתו. הקרבה הנפשית בין המשוחחים יוצרת תפיסה משותפת המאפשרת השגת הבנה מהירה על ידי רמזים. תפיסה משותפת זו היא מלאה ומוחלטת בעת שיחה עם עצמך בדיבור פנימי. לכן, בדיבור פנימי ניתן לבטא מחשבות מורכבות ביותר באופן הלקוני והמרומז ביותר – כפי שקורה רק לעתים נדירות בדיבור חיצוני, במקרים שבהם קיימת קרבה מיוחדת בין המשוחחים. כדברי טולסטוי: בדיבור פנימי לעולם איננו נדרשים לבטא במפורש את הנושא. די לנו במה שנאמר על אודות הנושא, די לנו בנושא. התוצאה היא הנשואיות הטהורה בדיבור הפנימי.

ניתוח הנטייה לנשואיות בדיבור קולי הובילה אותנו לשתי מסקנות עיקריות. נטייה זו מופיעה בדיבור קולי כאשר נושא הדיון ידוע למשוחחים, כשהנושא נוכח בתפיסה המשותפת של הדוברים. שני תנאים אלה מגיעים לשיא בדיבור הפנימי. מכך נוכל להבין את הדומיננטיות המוחלטת של נשואיות טהורה בדיבור פנימי. ראינו גם שבדיבור קולי תנאים אלה מובילים להפחתת המורכבות התחבירית, למינימום של חלוקת התחביר לגורמים, למבנה תחבירי מיוחד. מאפיין זה מתבטא באופן קיצוני בדיבור פנימי: התחביר עובר פשוט, המבנה התחבירי שונה לחלוטין, נשואי לגמרי.

הניתוח שערכנו לדיבור קולי מוביל למסקנה נוספת: השינוי בפונקציה של הדיבור הוא שמוביל בהכרח גם לשינוי במבנה. הנטייה לשינוי המבנה בדיבור קולי בהשפעת השינוי בפונקציה של הדיבור, מגיעה לשיאה בדיבור הפנימי. במחקר הגנטי והניסיוני נוכחנו שמה

שהיה תחילה רק הבחנה פונקציונלית של דיבור פנימי הוביל ישירות ובאופן שיטתי לשינוי מבני עד לביטול מלא של התחביר בדיבור הקולי.

אחרי השוואה זו בין דיבור קולי לדיבור פנימי נוכל לעקוב ישירות, שלב אחר שלב, אחרי העלייה בנשואיות של הדיבור הפנימי. בתחילה התכונות המבניות של דיבור אגוצנטרי זהות לאלה של הדיבור החברתי. אך ככל שהדיבור האגוצנטרי מתפתח ונפרד פונקציונלית מהדיבור החברתי, ככל שהדיבור האגוצנטרי הופך לצורת דיבור עצמאית, כך מתבטאת ביתר שאת הנטייה לקיצור, להיחלשות החלוקה התחבירית לגורמים ולעלייה בנטייה לריכוז המחשבה. לפני שהוא מתנוון והופך לדיבור פנימי, התחביר של הדיבור האגוצנטרי כבר לגמרי מקוטע וכפוף לגמרי לחוקי התחביר הנשואי.

תצפיות ניסיוניות מראות את מקור התחביר החדש הזה של הדיבור הפנימי ואת דרך התפתחותו. הילד מדבר על מה שמעסיק אותו, על מה שהוא עושה, על מה שנמצא מול עיניו. לכן הוא משמיט, מקצר ומרכז את הנשוא ואת חלקי המשפט הקשורים אליו. הדיבור מתומצת יותר ויותר לכדי נשוא בודד. החוקיות המופלאה שעלה בידנו לבסס על פי מחקרים אלה הנה, שככל שהאופי הפונקציונלי של הדיבור האגוצנטרי מתבטא יותר כך בולטות יותר תכונותיו התחביריות: קיצור ונשואיות. השווינו, למשל, בין דיבור אגוצנטרי במקרים שבהם הוא מתפקד כדיבור פנימי, כאמצעי חשיבה להתגברות על מכשולים שהוצבו בפני הילד במהלך הניסוי, לבין מקרים של דיבור אגוצנטרי המופיע ללא קשר לפונקציה כזו. התוצאה הייתה כי ככל שהפונקציה האינטלקטואלית של הדיבור הפנימי מקבלת ביטוי מלא יותר, כך מתבטאות ביתר בהירות התכונות התחביריות הייחודיות שלו.

אולם הנשואיות של דיבור פנימי אינה ממצה את מכלול התופעות המתבטאות בקיצור של הדיבור הפנימי בהשוואה לדיבור קולי. כשמנסים לנתח את תופעת הקיצור של הדיבור הפנימי נמצא שהיא משקפת סדרה שלמה של תכונות מבניות. אנו נתעכב עתה רק על העיקריות שבהן.

בראש וראשונה יש לציין את הפחתת ההיבט הפונטי שבה נתקלנו כבר בכמה מקרים של קיצור בדיבור הקולי. השיחה בין קיטי ולוין שהתנהלה באמצעות ראשי-תיבות וניחוש משפטים שלמים מצביעה על כך שתפקיד הביטויים המילוליים בהשגת הבנה מלאה יורד למינימום כאשר תודעת המשוחחים מכוונת לאותו נושא. קיצור זה מגיע לקיצוניות בדיבור פנימי היות שכאן שותפות התודעה היא מלאה.

מצב זה מאפיינ באופן קבוע את הדיבור הפנימי אך נדיר בדיבור בעל-פה. בדיבור הפנימי אנו תמיד משחקים בסקרטר,²⁹ כך כינה הנסיך הזקן את השיחה הזו, המתנהלת על ידי ניחוש מתוך ראשי-התיבות. במחקריו של למטר³⁰ על דיבור פנימי אנו מוצאים אנלוגיה מדהימה לשיחה כמו זו המתנהלת בין קיטי ולוין. באחד ממחקריו מתבגר בן 12 חשב על המשפט: "Les montages de la Suisse sont belles" כסדרה של אותיות (L, m, d, l, S, s, b) המתארת במעורפל שורת הרים (Lemaître, 1905). כבר בתחילת היווצרות הדיבור הפנימי אנו מוצאים אותה השיטה של קיצור הדיבור, צמצום ההיבט הפונטי לכדי ראשי תיבות, כמו בשיחתם של קיטי ולוין. בדיבור פנימי אין צורך לבטא את המילים במלואן. כבר מעצם הכוונה אנו מבינים את המילה שברצוננו לומר.

בהבאת הדוגמאות הנ"ל אין בכוונתנו לומר שהמילה בדיבור פנימי מוחלפת תמיד בראשי-התיבות או שהדיבור מתפתח בדיבור פנימי ובדיבור חיצוני באמצעות מנגנון זהה. תפקיד הביטויים המילוליים מופחת למינימום בדיבור קולי רק כשישנו מצב של שותפות תודעה בין המשוחחים, כפי שהיה בין קיטי ולוין. בדיבור פנימי הפחתה זו היא עקיבה והופכת לכלל. במובן זה, דיבור פנימי הוא דיבור כמעט ללא מילים. לכן, לדעתנו חשוב במיוחד הדמיון הרב בין דיבור פנימי לדיבור חיצוני בשתי הדוגמאות שהבאנו. העובדה שבמקרים נדירים המילים מופחתות לכדי ראשי-תיבות גם בדיבור הפנימי וגם בדיבור החיצוני, ושאותו מנגנון פועל ככל הנראה בשני המקרים, משכנעת אותנו יותר ויותר שישנה קרבה בין תופעות הדיבור הקולי והדיבור הפנימי.

האופי המקוצר של הדיבור הפנימי חושף מאפיין נוסף החשוב להבנת המהות הפסיכולוגית של התופעה בכללותה. עד כה ציינו את תופעת הנשואיות ואת תופעת קיצור ההיבט הפונטי של הדיבור הקולי כשני המקורות לקיצור של הדיבור הפנימי. שתי התופעות האלה מצביעות על כך שהיחסים בין ההיבטים הסמנטי והפונטי שונים לגמרי בדיבור פנימי מאלה שאנו מוצאים בדיבור קולי. בדיבור פנימי, ההיבט התחבירי וההיבט הפונטי (הקולי) מופחתים עד למינימום, הם מרוכזים ועוברים פישוט מרבי. משמעות המילה עוברת לחזית. דיבור פנימי משתמש בעיקר בסמנטיקה ולא בפונטיקה של הדיבור. בדיבור פנימי בולטת במיוחד אי-התלות של המילה בהיבט הקולי שלה.

כדי להסביר זאת עלינו לנתח מקור שלישי לקיצור בדיבור פנימי (קיצור המהווה, כזכור, סיכום של תופעות רבות הקשורות זו בזו אך אינן תלויות האחת בשנייה) – את המבנה הסמנטי המיוחד שלו. המחקר מראה שתחביר המשמעויות, ולמעשה כל המבנה של היבט המשמעות של דיבור פנימי, ייחודי אף הוא. מהן, אם כן, התכונות הייחודיות המאפיינות את הסמנטיקה של הדיבור הפנימי?

במחקרים שערכנו עמדנו על שלוש תכונות כאלה הקשורות זו בזו. הראשונה היא השליטה של מובן המילה על המשמעות. פולהאן³¹ קידם רבות את המחקר הפסיכולוגי של הדיבור בהבחנתו בין המובן של המילה לבין משמעותה. המובן של המילה מורכב ממכלול האירועים הפסיכולוגיים שהיא מעוררת בתודעתנו (Paulhan, 1928). המובן הוא תצורה דינמית, נזילה ומורכבת, שלאזוריה השונים יש דרגות שונות של יציבות. המשמעות היא רק אחד האזורים האלה של המובן שהמילה מקבלת בהקשר מסוים. המשמעות היא האזור היציב, האחיד והמדויק ביותר מבין אזורי המובן של המילה. בהקשרים שונים, משתנה מובן המילה. המשמעות, לעומת זאת, היא נקודת ציון יציבה שנותרת קבועה גם כשמשתנה מובן המילה בהתאם לשימוש בה בהקשרים שונים. השינויים במובן של המילה נחשפים בניתוח סמנטי של הדיבור. המובן של המילה אינו קבוע. במשפט אחד המילה מופיעה במובן אחד ואילו

במשפט שני היא מופיעה במובן אחר. האופי הדינמי של המובן מוביל לבעיה שהעלה פולהאן – היחסים בין המשמעות והמובן. למילה יש משמעות מילונית אחת בלבד. אך משמעות זו אינה אלא פוטנציאל שמתבטא בפועל בדיבור החי היומיומי. או אז המשמעות משמשת לא יותר מאשר אבן הפינה ליצירת המובן.

נוכל להתבסס על המילים המסכמות במשל "החרגול והנמלה" של קרילוב כדי להבהיר את ההבדל הזה בין המשמעות והמובן של המילה. למילה "תרקוד" המסיימת משל זה יש משמעות קבועה ומוגדרת שאינה משתנה בהקשרים שונים. אך בהקשר של המשל מילה זו רוכשת מובן אינטלקטואלי ורגשי (affective) רחב בהרבה. בהקשר הזה פירושה כפול: "תשמח" ו"תמות". העשרת משמעות המילה על ידי המובן שהיא רוכשת הוא חוק בסיסי בדינמיות של המשמעות. המילה סופגת תכנים אינטלקטואליים ורגשיים מההקשר שבו היא שזורה והיא מתחילה לבטא יותר ופחות מאשר בהיותה מבודדת. היא מבטאת יותר משום שטוח המשמעות שלה מתרחב והיא רוכשת כמה אזורים המשלימים תוכן חדש זה. היא מבטאת פחות כיוון שהמשמעות המופשטת של המילה מוגבלת ומצטמצמת למה שהמילה מציינת בהקשר המידי שלה.

פולהאן טוען שהמובן של המילה מורכב, נזיל ומשתנה בקביעות בין אדם לאדם ובהקשרים שונים אצל אותו אדם. מבחינה זו המובן של המילה בלתי נדלה. המילה רוכשת את מובנה בתוך ההקשר של המשפט, המשפט רוכש את מובנו בתוך ההקשר של הפסקה, הפסקה רוכשת את מובנה רק בהקשר של הספר ואילו הספר רוכש את מובנו בהקשר הרחב של כלל יצירותיו של המחבר. בסופו של דבר המובן הממשי של המילה נקבע על ידי כל מה שמצוי בתודעה ומתייחס למה שהמילה מביעה. לפי פולהאן, המובן של הארץ הוא מערכת השמש, המובן של מערכת השמש הוא שביל החלב, ומובנו של שביל החלב... פירוש הדבר שלעולם איננו יודעים את מלוא המובן של דבר או של מילה. המילה היא מקור בלתי נדלה לבעיות חדשות. מובנה של המילה לעולם אינו שלם. בסופו של

דבר, מובן המילה תלוי בהבנת העולם בכללותו ובמבנה הפנימי של האישיות (Paulhan, 1928).

התרומה העיקרית של פולהאן היא בניתוח היחסים בין המילה והמובן. פולהאן הראה שהיחסים בין המילה והמובן הרבה פחות תלתיים מהיחסים בין המילה ומשמעותה. מילים יכולות להתנתק מהמובן הנקשר אליהן. זה זמן רב ידוע שמילים יכולות לשנות את מובנן. אך רק לאחרונה הופנתה תשומת הלב לכך שיש לחקור גם כיצד מובנים מחליפים את המילים שלהם, או ליתר דיוק כיצד רעיונות מחליפים את שמותיהם. פולהאן הביא דוגמאות אחדות לאופן שבו מילה יכולה להישאר גם לאחר שמובנה נמוג. הוא ניתח משפטים סטראוטיפיים יומיומיים כמו "מה שלומך?" ובחן גם מצבים אחרים המצביעים על אי-התלות בין המילה ומובנה. המובן יכול להינתק מהמילה המבטאת אותו באותה הקלות שבה הוא יכול להופיע במילה אחרת. בדומה לאופן שבו המובן של המילה קשור אל המילה כולה, כמכלול, ולא אל כל אחד מצליליה, כך המובן של משפט אינו קשור לכל אחת מהמילים המרכיבות אותו אלא למשפט כולו. לכן מילה אחת יכולה להחליף את מקומה של מילה אחרת מבלי לשנות את המובן, לכן המובן יכול להישמר במנותק מהמילה. אך מילה אינה יכולה להתקיים ללא מובן כפי שמובן אינו יכול להתקיים ללא מילה.

נשוב ונשתמש בניתוחו של פולהאן כדי לאתר בדיבור קולי תופעה הקרובה למאפייני של הדיבור הפנימי. בדיבור קולי אנחנו עוברים בדרך כלל ממשמעות יציבה וקבועה של המילה – לשוליה הנזילים, כלומר למובן שלה. בדיבור פנימי, לעומת זאת, שליטת המובן על המשמעות, תופעה שאותה אנו מוצאים בדיבור קולי רק במצבים יוצאי-דופן, מגיעה לשיאה המוחלט. בדיבור פנימי הכלל הוא שליטת המובן על המשמעות, שליטת המשפט על המילה, שליטת ההקשר השלם על המשפט.

מצב עניינים זה הוא המקור לשתי תכונות נוספות המאפיינות את ההיבט הסמנטי של הדיבור הפנימי. שתיהן קשורות לתהליך האיחוד, ההתאמה וההתמזגות של המילים. את התכונה הראשונה אפשר להשוות

להצמדה – אמצעי לאיחוד של מילים, שהוא תופעה מרכזית בכמה שפות למרות היותה נדירה יחסית בשפות אחרות. בשפה הגרמנית, לדוגמה, שם העצם נוצר לעתים קרובות מכמה מילים או ממשפט שלם שנושא את המשמעות הפונקציונלית של מילה אחת. בשפות אחרות, סוג זה של הצמדת מילים זו לזו מוכר היטב. וונדט טען שהמילים המורכבות אינן קבוצות מילים אקראיות, אלא הן נוצרות על פי חוקים מוגדרים. שפות אלה מאחדות מספר רב של מילים, שכל אחת מהן מציינת מושג פשוט, לכדי מילה המבטאת מושג מורכב אשר ממשיך לייצג גם את כל אחד מהמושגים הפרטיים המרכיבים אותו. בקשר המכני הזה, או ההצמדה הזו, הדגש הוא תמיד על השורש או על המושג המרכזי, מה שמאפשר הבנה בקלות. לדוגמה, בשפה הדלאוורית (Delaware language) יש מילה המורכבת מהמילים: "להשיג", "אנייה", "אנחנו". המשמעות המילולית של המילה היא "להשיג אותנו באמצעות אנייה" או "לשוט אלינו באנייה". המילה הזו משמשת לרוב כקריאת תיגר לאויב שיבוא ויחצה את הנהר ונוהגים להשתמש בה בכלל ההטיות והזמנים השונים של פעלים בשפה הדלאוורית.

יש לציין שני גורמים חשובים המרכיבים את המילה. האחד, כאשר המילים הנכללות במילה המורכבת מוצמדות זו לזו הן עוברות לעתים קרובות קיצור פונטי. השני, מבחינה פונקציונלית ומבנית המילה המורכבת מתפקדת כמילה אחת. וונדט מציין שבשפות האינדיאנים באמריקה, המילה המורכבת נתפסת בדיוק כפי שנתפסת מילה פשוטה.

מצאנו תופעה דומה בדיבור האגוצנטרי של ילדים. ככל שהדיבור האגוצנטרי מתקרב לדיבור הפנימי, בולטת יותר ההצמדה כאמצעי ליצירת מילים מורכבות המשמשות להבעת מושגים מורכבים. הביטוי הגובר של נטייה זו למיזוג לא-תחבירי של מילים בדיבור האגוצנטרי של הילד מקביל לירידה במקדם הדיבור האגוצנטרי.

את המאפיין הסמנטי השלישי והאחרון בדיבור הפנימי אפשר לתאר על ידי ניתוח תופעה שאותה מוצאים בדיבור קולי. מובן המילה – שהוא רחב ודינמי יותר ממשמעות המילה – מאופיין בחוקי איחוד והצמדה

השונים מהחוקים החלים על משמעות המילה. כינינו את האופן המיוחד של איחוד המילה המאפיין את הדיבור הפנימי בשם "התערבות המובן". את המילה "התערבות" אנו מבינים כאן הן באופן המילולי והראשוני ביותר – כמיוזג, והן במובן המושאל שלו – כהשפעה. מובנים כמו מתערבבים זה בזה ומשפיעים זה על זה כך שהאחד כמו נכלל בשני או משנה אותו.

בדיבור חיצוני אנו עדים לתופעות דומות בשפה אמנותית. מילה העוברת כחוט השני ביצירה ספרותית כלשהי, רוכשת את כל יחידות המובן הנכללות ביצירה וכך כמו הופכת שוות ערך ליצירה כולה. קל להדגים זאת באמצעות הכותרות של יצירות ספרותיות. היחס של הכותרת ליצירה הספרותית שונה מיחסה לציור או למוזיקה. הכותרת ביצירה ספרותית מבטאת את מלוא מובן התוכן, הרבה יותר מאשר הכותרת של ציור. מילים כמו "דון קישוט", "המלט", "יבגני אונייגין" ו"אנה קרנינה" מבטאות את חוק התערבות-המובן בצורתו הטהורה. כאן נכלל במילה הבודדת כל מובנה ותוכנה של היצירה הספרותית.

דוגמה מובהקת לחוק התערבות-המובן היא יצירתו של גוגול (Gogol) "נשמות מתות". המשמעות המקורית של ביטוי זה התייחסה לצמיתים שנפטרו אך שמים טרם הוצא מהרשימות הרשמיות ולכן ניתן היה לסחור בהם כאילו היו בחיים. מילים אלה משמשות במובן זה לאורך כל הפואמה המוקדשת למסחר בנשמות מתות. אך בעברן כחוט השני לאורך הפואמה רוכשות שתי מילים אלה מובן חדש, עשיר הרבה יותר. כמו הספוג הסופג את לחות מי הים כך שתי מילים אלה סופגות את המובן העמוק של פרקי הפואמה השונים. לכן, בסוף הפואמה משתנה לחלוטין המובן של צירוף המילים הזה. "נשמות מתות" לא מציינות רק את הצמיתים המתים שעדיין רשומים כחיים, אלא את כל גיבורי הפואמה החיים בעוד שנשמותיהם מתות.

תופעה דומה אך קיצונית יותר קיימת בדיבור פנימי. כאן המילה כמו סופגת לתוכה את מובנן של המילים הקודמות לה ושל הבאות אחריה, תוך הרחבת גבולות משמעותה כמעט ללא קץ. בדיבור פנימי המילים

טעונות מובן הרבה יותר מאשר בדיבור חיצוני. כמו הכותרת בפואמה של גוגול, למילה בדיבור הפנימי מובן מרוכז. כדי לתרגם מובן זה לשפת הדיבור החיצוני יש לפרק את המילים המורכבות ליחידות המילוליות המרכיבות אותן. באופן דומה, על מנת לחשוף את מלוא המובן של הכותרת ביצירה של גוגול נחוצה התפתחות הטקסט כולו של "נשמות מתות". כשם שניתן לכלול את כל עומס המובן של הפואמה בצירוף שתי המילים "נשמות מתות", כך גם ניתן למזג את מטען המובן התוכני בדיבור הפנימי לכדי מילה בודדת אחת.

כתוצאה מהמאפיינים האלה של היבט המשמעות בדיבור הפנימי, נוצר הרושם שדיבור אגוצנטרי ודיבור פנימי אינם מובנים. לא ניתן להבין התבטאויות אגוצנטריות של ילדים מבלי לדעת למה מתייחס הנשוא, מבלי לראות מה הילדים עושים או רואים. ווטסון טען שדיבור פנימי היה נותר בלתי-מובן גם אילו יכולנו להקליט אותו. למרות שכל החוקרים מציינים את היותו של הדיבור הפנימי בלתי-מובן ומקוצר, איש טרם טרח לנתח אותו. הניתוח מצביע על כך שהקושי להבין את הדיבור הפנימי מבטא גורמים רבים ומגוון רחב של תופעות.

הגורמים שצוינו לעיל, כמו התחביר המיוחד של הדיבור הפנימי, צמצום ההיבט הפונטי, המבנה הסמנטי המיוחד, כל אלה מסבירים ומבהירים את טבעו כדיבור בלתי-מובן. בכל זאת, נתייחס לשני גורמים נוספים המובילים לטבעו הבלתי-מובן של הדיבור הפנימי. הגורם הראשון הוא תוצר ישיר של כל הגורמים שמנינו לעיל והוא נובע מהפונקציה הייחודית של הדיבור הפנימי. דיבור פנימי אינו מיועד ליצירת תקשורת, אלא זהו דיבור "עבור עצמי", המתרחש בתנאים שונים לחלוטין מאלה המאפיינים דיבור חיצוני וממלא פונקציה שונה לגמרי מזו של דיבור חיצוני. משום כך, מה שצריך להפתיע אותנו אינו הקושי בהבנת הדיבור הפנימי אלא העובדה שאנו בכלל מצפים שנהיה מסוגלים להבין דיבור זה.

הגורם השני קשור בייחודיות של הרכב המובן של הדיבור הפנימי. כדי להבהיר זאת נשווה שוב את הדיבור הפנימי לתופעה קרובה מהדיבור

החיצוני. ב"ילדות, התבגרות ונערות" וגם ביצירות אחרות שלו, טולסטוי מספר כיצד בין אנשים החיים ביחד נוצר דיאלקט או ז'רגון מיוחד המובן רק לאלה שהשתתפו בהתפתחותו. לאחים איגנטייב היה דיאלקט עצמאי כזה, כפי שיש גם לילדי רחוב. בתנאים מסוימים, המובן והמשמעות הרגילים של מילה משתנים והמילה מקבלת משמעות ספציפית מתוך התנאים המיוחדים. אך ברור לחלוטין שסוג כזה של דיאלקט מופיע גם בדיבור הפנימי. במהלך שימוש פנימי כזה כל מילה רוכשת בהדרגה גוונים שונים, ניואנסים שונים של מובן, ההולכים ומתמזגים והופכים למשמעות חדשה. משמעות מילים הן תמיד אידיומטיות, לא ניתן לתרגם אותן לשפת הדיבור החיצוני. משמעות המילה בדיבור פנימי היא משמעות אינדיבידואלית המובנת רק במסגרת הדיבור הפנימי. היא אידיומטית כמו השמטת מילים או סיסמה.

התערבות תוכן המובן המגוון והעשיר והפיכתו למילה אחת יוצרת משמעות אינדיבידואלית שאינה ניתנת לתרגום – שפה מיוחדת (idiom). כאן מתרחשת תופעה הדומה לדוגמה הקלסית של דוסטוייבסקי בשיחתם של ששת השיכורים. תופעה זו, שהיא חריגה בדיבור חיצוני, היא חוק בדיבור פנימי. בדיבור פנימי אנו תמיד יכולים לבטא את כל המחשבות, התחושות וההגיגים העמוקים ביותר באמצעות מילה בודדת. במקרה כזה, מן הסתם, המשמעות של מילה זו אינה ניתנת לתרגום לשפת הדיבור החיצוני, לדיבור הקולי. המשמעות הזו אינה זהה למשמעות המילונית. כתוצאה מהטבע האידיומטי של הסמנטיקה של הדיבור הפנימי, קשה להבין אותו ולתרגם אותו לשפת יומיום.

בכך ביכולתנו לסכם את סקירת מאפייני הדיבור הפנימי. חשוב להדגיש שקבענו את קיומם של מאפיינים אלה כשחקרנו באופן ניסיוני את הדיבור האגוצנטרי והשוויוני בינם לבין תופעות דומות או קרובות להן בדיבור החיצוני כדי לעמוד על טבען. השוואה זו חשובה כיוון שהיא סיפקה אמצעי להכללת הנתונים שנאספו במחקרנו ולבירור המאפיינים הספציפיים ביותר של דיבור פנימי על ידי השוואתו לדיבור חיצוני. חשיבותה של השוואה זו בכך שהיא הראתה שכבר בדיבור החיצוני

טמונות האפשרויות להיווצרות מאפיינים אלה. על ידי כך אושרה ההיפותזה שלנו לפיה דיבור חיצוני ודיבור אגוצנטרי הם מקור הדיבור הפנימי. בהינתן התנאים המתאימים אפשר למצוא את כל המאפיינים האלה של הדיבור הפנימי – הנטייה למושאות, צמצום ההיבט הפונטי, שליטת המובן על המשמעות, הצמדה של יחידות סמנטיות, התערבות מובן המילה ודיבור אידיומטי – גם בדיבור חיצוני. זוהי עובדה חשובה ביותר המראה שטבע המילה מאפשר את היווצרותן של תופעות אלה.

תכונות הדיבור הפנימי שצינו לעיל אינן מותרות מקום לספק באשר לתקפות התזה העיקרית שלנו, התזה שלפיה הדיבור הפנימי הוא פונקציה לשונית עצמאית ומובחנת, השונה לחלוטין מדיבור חיצוני. לכן מוצדק להתייחס לדיבור הפנימי כמישור פנימי של חשיבה מילולית אשר מתווך ביחסי הגומלין הדינמיים שבין מחשבה למילה. לאחר כל מה שאמרנו על אודות טבעו של הדיבור הפנימי, על המבנה והפונקציה שלו, לא נותר כל ספק שהמעבר מדיבור פנימי לדיבור חיצוני אינו דומה לתרגום ישיר משפה אחת לשנייה, אין זה צירוף פשוט של קול לדיבור אילם, זו אינה ווקליזציה פשוטה של דיבור פנימי. מעבר זה דורש שינוי מוחלט במבנה הדיבור, שינוי מתחביר מובחן וייחודי אחד לאחר, שינוי של מבנה המובן והקול של דיבור פנימי לדפוס המבנה של דיבור חיצוני. דיבור פנימי אינו דיבור חיצוני מינוס הקוליות כפי שדיבור חיצוני אינו דיבור פנימי פלוס קול. המעבר מדיבור פנימי לדיבור חיצוני הוא שינוי מורכב ודינמי, זהו שינוי מדיבור מושאי ואידיומטי לדיבור בעל תחביר מובחן המובן לאחרים.

עתה נוכל לשוב להגדרה של דיבור פנימי ולשוני שבין דיבור פנימי לחיצוני ששימש כנקודת ההתחלה לניתוח שלנו. אמרנו שדיבור פנימי הוא פונקציה ייחודית שאפשר להתייחס אליה כניגודו הקוטבי של הדיבור החיצוני. שללנו את ההשקפה שלפיה דיבור פנימי הוא דפוס המהווה את ההיבט הפנימי המקדים את הדיבור חיצוני. דיבור חיצוני הוא תהליך הפיכת המחשבות למילים, תהליך הכרוך במימוש ואובייקטיבציה של המחשבה. דיבור פנימי כרוך בתהליך הפוך, תהליך שכיוונו מהחוץ

אל הפנים, התנדרפות הדיבור והפיכתו למחשבה. אך הדיבור אינו נעלם בצורתו הפנימית. התופעה אינה מתנדפת ומתמוססת לרוח טהורה. דיבור פנימי הוא בכל זאת דיבור, כלומר מחשבה הקשורה במילים. אך בעוד שדיבור חיצוני כרוך בגילום המחשבה במילה, בדיבור פנימי המילה גוועת ומולידה את המחשבה. דיבור פנימי הוא, במידה רבה, חשיבה באמצעות משמעויות טהורות, אולם כמאמר המשורר "אנו מתעייפים מכך בנקל". דיבור פנימי הוא תופעה דינמית, בלתי יציבה, נזילה, המופיעה לרגע בינות לקטבים המוגדרים והיציבים יותר של חשיבה מילולית, כלומר בין מילה למחשבה. לכן תפקידו וחשיבותו האמתית תתברר רק לאחר שנצמד צעד נוסף בניתוח שלנו, רק אם נבסס לעצמנו רושם כללי על אודות המישור היציב הבא של חשיבה מילולית.

המישור הבא הזה הוא המחשבה עצמה. המשימה הראשונה בניתוח שלנו היא לבודד מישור זה, להפריד אותו מתוך האחדות שבה הוא מופיע בדרך כלל. כבר אמרנו שכל מחשבה שואפת לאחד משהו אחד עם משהו אחר, שמחשבה מאופיינת בתנועה והתפתחות, שהיא מבססת יחס בין דבר אחד לשני; במילים אחרות, שהיא ממלאת פונקציה כלשהי. הזרימה, התנועה של המחשבה אינה תואמת ישירות את התפתחות הדיבור. יחידות המחשבה ויחידות הדיבור אינן חופפות. שני התהליכים מבטאים תלות הדדית אך לא זהות. הם קשורים זה בזה במעברים ובשינויי צורה מורכבים אך לא ניתן לחפוף ביניהם.

נוכל להיווכח בכך במקרים שבהם עבודת המחשבה כושלת. כאשר, כדבריו של דוסטויבסקי, המחשבה אינה הופכת למילים. כדי להבהיר את הדברים נשתמש שוב בדוגמה ספרותית הלקוחה הפעם מיצירתו של הסופר הרוסי גלב אוספנסקי.³² זוהי סצנה שבה אדם אומלל שאינו מצליח למצוא את המילים כדי לבטא את מחשבתו העצומה, מתענה בכישלונו, חסר אונים, ופונה לבסוף בתפילה לאלוהים ומבקש שיעניק לו מושג מתאים שישחרר אותו מהמטען הבלתי-ניתן לדיבור. הסצנה מותירה את הקורא בתחושה קשה עד אין-נשוא. אך למעשה, סבלו של האיש האומלל אינו שונה מסבלם של המשורר או הוגה הדעות התרים אחר

המילים המתאימות. הוא מתנסח כמעט באותן המילים: "אני, אחי, אומר לך, כלום לא הייתי מסתיר ממך – רק מה, אנשים כמוני אינם יכולים לדבר... הנה, מה שאני אגיד, זה כאילו במחשבות שלי מסתובב אבל מהלשון שלי לא יצא. זו הצרה שלנו הטפשים" (Uspensky, 1949, p. 184).

לעתים, האפלה מתחלפת ברגעי אור נדירים, המחשבה מתבהרת ונדמה לו, כמו למשורר, שהנה עוד מעט "יעטה הסוד פנים המוכרות לו". כאן בולט היטב הגבול המפריד בין מחשבה ומילה, הרוביקון המפריד בין חשיבה ודיבור שאותו האיש אינו מסוגל לחצות. אילו הדיבור היה חופף במבנה ובזרימה למחשבה, מקרה כזה היה בלתי-אפשרי. אך בפועל, למחשבה מבנה ומהלך מיוחדים והמעבר מהם אל הדיבור איננו קל.

התאטרון ניצב בפני בעיה זו של המחשבה שמאחורי המילים עוד לפני הפסיכולוגיה. בשיטת המשחק של סטניסלבסקי (Stanislavsky)³³ אנו מוצאים ניסיון לשחזר את הכוונה-שמאחורי-המילים של כל שורה בדרמה, לחשוף את המחשבה והכוונה המסתתרות מאחורי כל התבטאות. נפנה שוב לדוגמה: בשיחתו עם סופיה אומר צ'אצקי: "אשרי המאמין, חלקו בחום וזוהר"³⁴.

סטניסלבסקי מנסח את הכוונה-שמאחורי-המילים כך: "הבה נפסיק את השיחה הזו". אך יכולנו, באותה המידה, לקרוא משפט זה כמביע מחשבה שונה לחלוטין: "אני מאמין לך. את אומרת מילים מנחמות כדי להרגיע אותי". והיינו יכולים לנסח זאת גם כך: "איך אינך רואה כמה את מענה אותי. הייתי רוצה להאמין לך. עבורי זה היה תענוג שאין שני לו". מאחורי כל משפט חי הנאמר על ידי אדם חי מסתתרת תמיד מחשבה סמויה.

בדוגמאות שהבאנו לעיל, בהן ניסינו להראות את חוסר ההתאמה בין הנושא והנשוא הפסיכולוגי והדקדוקי, קטענו את הניתוח מבלי להשלים אותו. כפי שמשפט אחד יכול לשמש לביטוי של מחשבות שונות, כך ניתן

לבטא מחשבה אחת באמצעות משפטים שונים. חוסר ההתאמה בין המבנה הפסיכולוגי והדקדוקי של משפט, נקבעת בראש וראשונה על ידי האופן שבו המחשבה מתבטאת במשפט זה. מאחורי התשובה "השעון נפל" לשאלה "מדוע השעון עצר מלכת?" יכלה להסתתר המחשבה: "אני לא אשמה בכך שהשעון אינו עובד כי הוא נפל". אך ניתן היה לבטא אותה המחשבה גם במילים אחרות: "איני נוהגת לגעת בחפציהם של זרים, רק הסרתי את האבק". אותה מחשבה או הצטדקות יכולה למצוא ביטוי בכל אחד מהמשפטים האלה. במקרה כזה משפטים בעלי משמעות שונה לחלוטין יבטאו אותה המחשבה.

אנו מגיעים למסקנה שמחשבה אינה חופפת ישירות לביטוי המילולי. מחשבה, בשונה מדיבור, אינה מורכבת ממילים נפרדות. כשברצוני לבטא את המחשבה שראיתי ילד בחולצה כחולה רץ יחף ברחוב, איני רואה בנפרד ילד, בנפרד חולצה, בנפרד את היותה כחולה, בנפרד את היותו יחף, בנפרד את ריצתו. אני רואה את כל אלה ביחד בפעולה מחשבתית אחת. לעומת זאת בדיבור, המחשבה מחולקת למילים נפרדות. מחשבה היא תמיד דבר שלם, בעל היקף ונפת רחב יותר מאשר המילה הבודדת. הדובר מפתח לרוב את המחשבה במשך כמה דקות. המחשבה הזו נמצאת בשכלו כשלם. היא אינה מופיעה בהדרגה, ביחידות נפרדות, כפי שמתפתח הדיבור שלו. מה שנכלל במחשבה באופן סימולטני מתפתח בדיבור באופן עוקב. אפשר לדמות את המחשבה לענן המוריד גשם של מילים. לכן המעבר ממחשבה לדיבור הוא תהליך מורכב מאוד הכרוך בחלוקת המחשבה ושחזורה במילים.

המחשבה אינה מתאימה למילה, היא אינה מתאימה אפילו למשמעויות המילים שבאמצעותן היא מתבטאת. הנתיב מהמחשבה אל המילה עובר דרך המשמעות. מאחורי הדיבור שלנו תמיד מסתתרת מחשבה, תמיד יש שכבה נסתרת. המעבר הישיר ממחשבה למילה הוא בלתי-אפשרי, תמיד נדרשת בנייה של מסלול מורכב. לכן אנו נתקלים לעתים קרובות בתלונות לגבי חוסר השלמות של המילים ואי-האפשרות להביע את המחשבה במילים.

”כיצד הלב יחשוף את מסתוריו,

כיצד אחר יבין את מכאוביו...”³⁵

או:

”הו, לו יכולנו ללא מילים, בנפשותינו להתבטא”³⁶.

כדי להתגבר על התלונות האלה אנו נתקלים בניסיונות למזג מילים וליצור מסלולים חדשים ממחשבה למילה דרך משמעויות חדשות של מילים. חלבניקוב (Khlebnikov)³⁷ השווה סוג זה של עבודה לסלילת כביש מעמק אחד לשכנו או לסלילת האוטוסטרדה ממוסקבה לקייב מבלי לעבור גם דרך ניו-יורק. הוא כינה את עצמו ”סולל השבילים של השפה”.

הניסויים מלמדים שהמחשבה אינה מבטאת את עצמה אלא מגשימה את עצמה במילים. לפעמים המחשבה נותרת לא-שלמה, כפי שקרה לגיבור של אוספנסקי. האם ידע הגיבור של אוספנסקי את מה שהוא רצה לחשוב? הוא ידע כפי שיודעים אלה הרוצים לזכור משהו אך אינם מצליחים. אך האם הוא התחיל לחשוב? הוא התחיל לחשוב כמו שמתחילים לזכור. אך האם מחשבתו הצליחה כההליך? לשאלה זו עלינו להשיב בשלילה. המחשבה מתווכת על ידי סימנים לא רק באופן חיצוני אלא גם באופן פנימי באמצעות משמעויות. תקשרות ישירה בין תודעות אינה אפשרית לא רק מבחינה פיזית אלא גם מבחינה פסיכולוגית. תקשרות בין תודעות אפשרית רק בעקיפין במסלול מתווך. מסלול זה מבוסס על התיווך הפנימי של המחשבה תחילה באמצעות משמעויות ולאחר מכן באמצעות מילים. לכן המחשבה לעולם אינה אקוויוולנט ישיר של משמעויות מילים. המשמעויות מתווכת את המחשבה במסלול המוביל לביטוייה המילולי. המסלול מהמחשבה למילה אינו ישיר אלא עקיף.

לבסוף עלינו לעשות את הצעד המסכם בניתוח המישורים הפנימיים של החשיבה המילולית. מחשבה אינה השלב האחרון בתהליך. המחשבה אינה נולדת ממחשבה אחרת אלא מקורה בתחום ההנעה של התודעה, הכולל את הנטיות והצרכים שלנו, האינטרסים, הדחפים, הרגשות

והאמוציות. מאחורי המחשבה מסתתרים הרגש ונטיית הרצון. רק כאן אנו מוצאים את התשובה ל"מדוע?" האחרון בניתוח החשיבה המילולית. קודם לכן דימינו את המחשבה לענף מרחף המוריד גשם של מילים. אם נרחיב אנלוגיה זו עלינו להשוות את מניעי המחשבה לרוח המניעה את הענף. להבין את מחשבתו של האחר באופן ממשי ומלא אפשר רק כאשר אנו חושפים את הבסיס הרגשי-רצוני שלה. ניתן להדגים את חשיפת המניעים המובילים להיווצרות המחשבה ומכוונים את זרימתה באמצעות דוגמה מעולם התאטרון שבה השתמשנו כבר קודם לכן. סטניסלבסקי מלמד אותנו לנסות ולחשוף את הרצון המסתתר מאחורי הטקסט של כל דמות ומכוון למימוש של משימה רצונית מוגדרת. מה שאנו מנסים לשחזר עתה בשיטת הפירוש הספציפית הוא הרגע ההתחלתי בכל פעולה של חשיבה מילולית בדיבור החי.

כיוון שמשימה רצונית מסתתרת מאחורי כל התבטאות, סטניסלבסקי מציין במקביל לטקסט של המחזה את הרצון שבבסיס המחשבות והדיבור של כל דמות בכל שורה. כדוגמה נציג את טקסט המחזה ובמקביל את הכוונה-שמאחורי-המילים על פי הפירוש הדומה לזה של סטניסלבסקי.³⁸

הרצונות המקבילים	טקסט מתוך המחזה
מנסה להסתיר את מבוכתה.	סופיה: "אח! טשצקי, לבואך מאוד אשמחה."
מנסה לדבר על מצפונה באמצעות לעג.	טשצקי: "שמחה את! בשעה טובה.
כיצד זה אינך מתביישת!	אולם, אליבא דאמת, הזאת היא
מנסה לגרום לה להיות כנה.	לשמחה ארשת?
מנסה להרגיע.	דומני התשובה מאליה מתבקשת,

באנשים ובבהמות רק את
 עצמי ביקשתי להנות
ליזה: "הוי, אדוני, אילו עמד פה
 מאחורי דלתיים חי
 אלוהים, אין עוד חמש
 דקות, עת בשיחה רק בו
 היינו עמוקות. גברתי,
 אמרי נא את, כלום
 זוהי לזות שפתים?"
סופיה: "תמיד, לא רק עכשיו,
 היה זה כך.
 לא, נזיפה כזאת אינני
 מקבלת".
טשצקי: "נניח שזה כך.
 אשרי המאמין, חלקו
 בחום וזוהר!"

מנסה לעזור לסופיה במצב קשה.
 מנסה להרגיע את טשצקי.
 לא אינני אשמה.
 הבה נסיים את השיחה הזו... וכו'.

כדי להבין את המילים של האחר יש להבין גם את מחשבתו. אך גם
 הבנת מחשבתו אינה מושלמת מבלי להבין את מניעיו. במובן זה
 בדיוק נוכל להשלים את הניתוח הפסיכולוגי של כל התבטאות רק לאחר
 שנחשוף את המישור הפנימי העמוק ביותר של חשיבה מילולית, את
 מניעיה.

בכך מסתיים הניתוח שלנו. נתייחס עתה בקצרה לתוצאות אליהן
 הגענו. מצאנו שחשיבה מילולית היא שלם דינמי מורכב שבו היחס בין
 מחשבה למילה מתבטא כתנועה בין מספר מישורים פנימיים, כמעבר
 ממישור למישור. עברנו בניתוח שלנו מהמישור החיצוני ביותר ועד
 לפנימי ביותר. בדרמה החיה של חשיבה מילולית התנועה מתנהלת בכיוון
 ההפוך, מהמניע המוליד את המחשבה להתגבשות המחשבה עצמה,
 לתיווכה במילה הפנימית, למשמעויות המילים, ולבסוף למילים עצמן.
 עם זאת, תהיה זו טעות להשלוח את עצמנו במחשבה שמסלול יחיד זה

ממחשבה למילה מתגשם תמיד. נהפוך הוא, ייתכנו מסלולים מגוונים, רבים מספור, של מעברים ממישור אחד לשני בכיוון ישיר או בכיוון הפוך. אנו יודעים גם שהתנועה עשויה להיקטע בכל נקודה ובכל כיוון על גבי המסלול. אך אין בכוונתנו לחקור את התנועות המגוונות אשר מתממשות בפועל לאורך המסלול ממחשבה למילה. מטרתנו היא רק להראות שהיחס בין מחשבה ומילה הוא תהליך דינמי, שזהו מסלול ממחשבה למילה, שזוהי השלמה והגשמה של המחשבה במילה.

מחקרנו התנהל בדרך מוזרה במקצת. ניסינו לחקור את ההיבט הפנימי של בעיית החשיבה והדיבור. ניסינו לנתח את משמעות המילה, תופעה שהייתה תמיד בלתי ידועה לפסיכולוגיה כמו צדו האחר של הירח. למעשה כל ההיבט הפנימי של הדיבור, המובן שלו המכוון פנימה, היה עד לאחרונה תחום בלתי מוכר עבור הפסיכולוגיה. הפסיכולוגיה חקרה בראש וראשונה את ההיבט החיצוני של הדיבור, ההיבט הפונה אלינו. לכן היחס בין מחשבה ומילה נתפס כיחס קבוע ויציב בין דברים ולא כיחס דינמי ומשתנה בין תהליכים. המסקנה העיקרית של מחקרנו ניתנת לניסוח בתזה שלפיה תהליכים אלה, שנתפסו עד כה כקשורים בקשר בלתי-משתנה, קשורים למעשה בקשרים דינמיים ומשתנים. מה שנחשב עד כה כמבנה פשוט התברר כמבנה מורכב ביותר. שאיפתנו להבחין בין ההיבט החיצוני לבין המובן הפנימי של הדיבור, בין המילה לבין המחשבה, הסתיימה בניסיון לתאר את התצורה המורכבת והקשורים העדינים של האחדות שהיא חשיבה מילולית. המבנה המורכב של אחדות זו, הקשרים הדינמיים המורכבים והמעברים בין המישורים הנפרדים של חשיבה מילולית נוצרים, אם כן, רק בתהליך התפתחותי. הפרדת המשמעות מהצליל, הפרדת המילה מהאובייקט, הפרדת המחשבה מהמילה, כל אלה הם שלבים הכרחיים בהיסטוריה של התפתחות המושגים.

אפילו לא ניסינו למצות את כל מורכבות המבנה והדינמיקה של חשיבה מילולית. ניסינו רק להראות את המורכבות העצומה של מבנה

דינמי זה. מה שנותר עתה הוא לסכם את תפיסתנו הכללית על אודות היחסים בין מחשבה ומילה כפי שתפיסה זו התגבשה לאור מחקרנו.

הפסיכולוגיה האסוציאטיבית תיארה את היחס בין מחשבה ומילה כיחס חיצוני הנוצר על ידי קשרים חוזרים בין שתי תופעות. באופן עקרוני יחס זה נחשב כמקביל לקשרים האסוציאטיביים הנוצרים בין שתי מילים חסרות מובן. פסיכולוגיית הגשטאלט המירה תפיסה זו בתפיסה המבוססת על קשר מבני בין מחשבה ומילה, אך היא הותירה ללא שינוי את הנחת היסוד לפיה קשר זה אינו ייחודי. בכך העמידה פסיכולוגיית הגשטאלט את הקשר הזה בשורה אחת עם כל קשר מבני שיכול להיווצר בין שני עצמים – כמו המקל והבננה בניסויים עם השימפנזה.

כל התיאוריות שניסו לפתור שאלה זו התקבצו סביב שתי עמדות מנוגדות. בקוטב האחד התפיסה הביהביוריסטית של חשיבה ודיבור, המתבטאת בנוסחה שהתשיבה היא דיבור פחות צליל. בקוטב השני האידאליזם הקיצוני שפותח על ידי אסכולת וירצבורג ועל ידי ברגסון (Bergson)³⁹ שלפי תפיסתם קיימת אי-תלות מוחלטת בין מחשבה ומילה, והמילה מעוותת את המחשבה. "מחשבה שבוטאה במילים הנה כוזב", שורה זו הלקוחה משירו של טיוטצ'ב מבטאת את עיקרה של תפיסה זו. מכאן נובעת שאיפתם של הפסיכולוגים להפריד את התודעה מהמציאות. ברגסון מתאר זאת כקריעת מסגרות השפה שתאפשר לנו לתפוס את מושגינו בצורתם הטבעית באופן שבו הם נתפסים בתודעה. לכל העמדות האלה מכנה משותף: תפיסה אנטי-היסטורית בסיסית ועמוקה. כל התיאוריות האלה מתנדנדות בין קוטבי הנטרליזם הטהור והספיריטואליזם הטהור. הן בוחנות חשיבה ודיבור בנפרד מההיסטוריה שלהן. ואולם רק פסיכולוגיה היסטורית, רק תיאוריה היסטורית של הדיבור הפנימי מסוגלת להוביל אותנו להבנה נכונה של בעיה מורכבת ומיוחדת זו. זוהי הדרך שבה ניסינו ללכת במחקרנו.

אפשר לבטא את הממצא העיקרי של מחקרנו בקצרה: היחס בין מחשבה ומילה הוא תהליך חי הכרוך בהולדת המחשבה במילה. מילה המשוללת מחשבה היא מילה מתה. כדברי המשורר:

וכמו דבורים בכורתם המרוקנת

מילים ריקות תדפנה ריח רע.⁴⁰

ואולם, מחשבה שלא התגשמה במילה נותרת באפלה, היא נותרת "ערפל, צלצול וזוהר" במילים של מנדלשטם.⁴¹

לפי הגל, המילה היא ישות שהמחשבה מפיתה בה חיים. ישות זו הכרחית לחשיבתנו.

אולם הקשר בין מחשבה ומילה אינו נתון מלכתחילה. הוא נוצר במהלך התפתחות וממשיך להתפתח. "בתחילה הייתה המילה", גיתה השיב על מילים אלה הלוקחות מהאבנגליון במילים של פאוסט: "בתחילה היה המעשה". גיתה ניסה להמעיט על ידי כך בערכה של המילה. אך גוטצמן מציין שאנו יכולים להסכים עם הניסוח של גיתה ולא להעריך את המילה יתר על המידה על ידי כך שנקרא פסוק זה בהטעמה אחרת מנקודת המבט של ההיסטוריה של ההתפתחות: "בתחילה היה המעשה". בכך גוטצמן מבקש לטעון שהמילה מבטאת דרגה גבוהה יותר בהתפתחות האדם מאשר הדרגה הגבוהה ביותר של העשייה. ללא ספק הצדק עמו. המילה לא הייתה קיימת בהתחלה. בהתחלה היה המעשה. המילה קרובה יותר לסוף ההתפתחות מאשר לתחילתה. המילה היא הסוף המכתיר את המעשה.

* * *

לסיכום המחקר שערכנו עלינו לומר כמה מילים על האפשרויות שהוא פותח. מחקרנו הביא אותנו לפתחה של בעיה רחבה, עמוקה ויוצאת דופן עוד יותר מבעיית החשיבה – בעיית התודעה. מטרתנו הייתה לחקור את ההיבט של המילה שהיה בלתי-ידוע בפסיכולוגיה הניסיונית. ניסינו לחקור את היחס בין המילה לאובייקט, בין המילה למציאות. ניסינו לחקור את המעבר הדיאלקטי מתחושה לחשיבה ולהראות שהמציאות משתקפת בחשיבה באופן שונה מאשר בתחושה. ניסינו להראות שהתכונה העיקרית המאפיינת את המילה היא שיקוף מוכלל של

המציאות. אך בתהליך זה נגענו באותו היבט בטבעה של המילה שחשיבותו חורגת מעבר לגבולות החשיבה כשלעצמה, היבט שניתן לעמוד על טיבו רק במסגרת של בעיה רחבה יותר, בעיית היחסים בין המילה והתודעה. תודעת התחושה ותודעת החשיבה מאופיינות באופנים שונים של שיקוף המציאות. הן סוגים שונים של תודעה. לכן חשיבה ודיבור הם המפתח להבנת טבעה של התודעה האנושית. אם השפה עתיקה כמו התודעה עצמה, אם השפה היא תודעה הקיימת בפועל עבור אנשים אחרים ולכן עבור עצמי, אזי לא רק התפתחות המחשבה אלא גם התפתחות התודעה בכללותה קשורה בהתפתחות המילה. מחקרים מראים שוב ושוב שהמילה ממלאת תפקיד מרכזי בתודעה בכללותה ולא רק בפונקציות הנפרדות שלה. בתודעה, המילה היא – כדברי פוירבך (Feuerbach),⁴² בלתי-אפשרית לחלוטין עבור אדם אחד אך אפשרית עבור שניים. המילה היא הביטוי הישיר ביותר לטבע ההיסטורי של התודעה האנושית.

תודעה משתקפת במילה כפי שהשמש משתקפת בטיפת מים קטנה. המילה היא מיקרוקוסמוס של התודעה, היא קשורה לתודעה כמו שתא חי קשור לאורגניזם, כמו שהאטום קשור לקוסמוס. המילה היא מיקרוקוסמוס של התודעה האנושית.